LUNDS UNIVERSITET

Språk- och litteraturcentrum

Handledare Cajsa Sjöberg

2019/11/12

KANDIDATSUPPSATS I LATIN

Göran Lundström

LATK11

Romana mors

Självmord i romarnas värld

Innehållsförteckning

1. Inledning 2

2. Syfte och frågeställning 3

3. Metod 3

4. Några kända självmordsfall ur den romerska historien från det första 4
århundradet f.Kr.

4.1. Dido 4

4.2. Lucretia 7

4.3. Cato den yngre 9

4.4. Metellus Scipio 11

4.5. Cassius 12

4.6. Brutus 13

4.7. Marcus Antonius 13

4.8. Kleopatra 16

5. Några kända självmordsfall ur den romerska historien från det första 18
århundradet e.Kr.

5.1. Petronius 18

5.2. Seneca den yngre 20

5.3. Nero 23

6. Tillvägagångssätten i ovan beskrivna självmord 25

7. Diskussion 27

8. Filosofi som stöd i livet, och ibland som
inspirationskälla till självmord 28

9. Kristendomens och kyrkans syn på självmord 31

10. Sammanfattning och avslutning 33

11. Litteraturlista, artiklar och webbsidor 35

1. Inledning

Romarnas liv under första seklet före och efter Kristus var i mångt och mycket kantade av våld och bråd död. Döden var mer påtagligt närvarande i människors liv, både för fattig och för rik. Romarna trodde på att gudarna styrde deras liv och försökte hålla sig på god fot med dem, efter förmåga. Efter döden väntade en tillvaro i dödsriket under jord som i allt väsentligt liknade livet i det verkliga livet ovan jord, såsom Vergilius skildrar Aeneas´ nedgång i dödsriket i Aeneiden, bok 6, förutom det faktum att tiden liksom står stilla. Dido t.ex. går omkring med sitt sår. Romarna var inte så avskärmade från döden som nutidens människor ofta är och samlades vid högtidliga tillfällen vid sina döda anförvanters gravar och firade deras hågkomst med en fest vid graven med mat och vin och lät också de döda vara delaktiga genom att hälla vin och mat genom ett rör ner till de döda, eller, om graven var ovan jord, ställa ut ett glas vin vid den[1].

En aspekt av döden är den död som en människa själv väljer tidpunkten för vid ett självmord, antingen det sker frivilligt eller genom tvång. I våra dagar, på 2000-talet, uppfattas självmord ofta som skamligt och nesligt, ibland som ett svek mot de efterlevande. Romarnas syn på självmord verkar skilja sig en hel del från hur vår tids människor ser på det faktum att en människa själv bestämmer slutpunkten på sitt liv. Maud Webster gör följande observation.

> Självmord utgör ett speciellt tema i antikhistorien, därför att stoiska romare tog lätt på det jämfört med senare tiders attityder. Inställningen varierade förvisso och självmord fördömdes av vissa grupper, till exempel judar och kristna som ansåg det godtagbart bara i undantagsfall. Men de flesta hedniska romare betraktade självmord som fullt acceptabelt om goda skäl förelåg. Och sådana var det gott om, menade de. Sorg, konkurs, hög ålder, sjukdom, militära och politiska nederlag, lojalitet med närstående eller överordnade som dött och livsleda var samtliga goda skäl till att söka sin egen död. Dåligt samvete eller skuldkänslor var det däremot inte. När någon begick självmord av dessa orsaker ansågs hon eller han ha erkänt ett personligt fel och bedömdes inte alltid värd att sörjas. (Webster, Maud, *Döden i Rom,* sid 31)

Stanly H. Rauh skriver i en artikel i *American Journal of Philology* [2] att Cato den yngres självmord markerar en brytningspunkt i romarnas syn på självmord. Efter Catos död framställs självmord, speciellt om det sker bland höga militärer inom eliten, som ärbart och eftersträvansvärt och ibland nödvändigt vilket inte var fallet dessförinnan.

Timothy Hill framhåller i sin bok *Ambitiosa mors, Suicide and Self in Roman Thought and Literature* att eftervärldens uppfattning om *romana mors* (romersk död= självmord) i extremt hög grad är avhängig av de fall som finns beskrivna i bevarade texter som alla berör eliten med sina högt ställda ideal baserade på filosofiska idéer, som stoicismen, och att följden alltså blir att det är mycket svårt att veta hur dåtidens samhälle i stort, och folk i gemen, såg på självmord[3]. *Romana mors* eller *voluntaria mors,* som bara, rent språkligt, betyder romersk

---

1 Maud Webster**,** *Döden i Rom,* (2006), sid 44

2 Stanly H. Rauh ,ò Cato at Utica: the Emergence of a Roman Suicide Traditionò i *American Journal of Philology* (2018)

3 Timothy Hill**,** *Ambitiosa mors, Suicide and Self in Roman Thought and Literature* (2004), sid 3 ï 4

eller frivillig död, hade för romarna betydelsen självmord. Ordet *suicidium* existerade inte i klassiskt latin, utan dök upp först i slutet av medeltiden. Miriam Griffin skriver i en artikel följande om det engelska ordet ´suicide´.

The word ´suicide´ is derived from Latin, but is not an actual Latin compound (*suus* not being used in compounds). In Latin, it would mean ´the killing of a pig´. The first use recorded in the Oxford English Dictionary dates from 1651, but in fact the word stands in the text of Sir Thomas Browne´s *Religio Medici* (part I, chap 44) as published by the author in 1643. Romans themselves resorted mostly to verbal phrases, the nearest to a technical term being *voluntaria mors*, ´a voluntary death´ (Miriam Griffin, *Philosophy, Cato and Roman Suicide*, I, (1986), sid 5-6)

Även Mary-Evelyn Farrior nämner latinets avsaknad av ett entydigt ord som motsvarar innebörden i ordet ´självmord´ och anger också ett vanligt skäl till självmord bland romarna.

Although Latin includes no word similar to modern understanding of ´suicide´, such acts of self-killing are found throughout Rome´s history. In the records of Roman suicide throughout the Regal Period and the Republic, the principal reason for such deaths was to avoid shame. (Mary-Evelyn Farrior,ò The Ultimate Romana Morsò i *Berkeley Undergraduate Journal of Classics* (2013)

2. Syfte och frågeställning

I detta arbete tänker jag beskriva ett antal kända självmord i den romerska litteraturen och historien från första århundradet före och efter Kristus. Didos och Lucretias självmord som sägs ha ägt rum långt tidigare behandlar jag eftersom Livius och Vergilius skriver om dem under det första århundradet f.Kr. Eftersom, mig veterligen, inga vittnesmål om enklare människors självmord finns nedskrivna, baserar jag min undersökning på fall ur överklassen och makteliten som är dokumenterade i litteraturen. Jag vill undersöka vilka skillnader i förhållningssätt och vilka bakomliggande tankar som finns mellan romarnas syn på självmord och senare tiders och kommer att ta upp följande punkter som intressanta att analysera:

1)Vilka bakomliggande orsaker till dessa självmord kan man spåra? Går de att förklara med politik, makt, krig, olycklig kärlek, heder, eller helt enkelt som en sista utväg ur en ohållbar situation?

2)Vilka följder fick de?

3)Hur genomfördes de? Vilket sätt var det vanligast förekommande?

4)Vilka är de eventuella skillnaderna mellan romarnas syn på självmord och senare tiders, och hur kan de förklaras?

3. Metod

Jag har för avsikt att, genom att beskriva några människors liv och livssituation, föra en diskussion om och försöka förstå varför deras liv ledde fram till ett självmord, hur de genomfördes och därigenom jämföra romarnas synsätt med senare tiders. Jag använder mig av antika texter om människor som begått självmord eller har tankar om liv och död av bl.a. Livius, Plutarchos, Vergilius, Ovidius, Suetonius, Seneca, Tacitus, Horatius, och även texter av nutida författare som Theodor Birt, Adrian Goldsworthy, Robin Lane Fox m. fl.

4. Några kända självmordsfall ur den romerska historien från det första århundradet f. Kr.

4.1. Dido

Dido, dotter till kungen av Tyrus och syster till Pygmalion, eller Elissa som hon också kallas, levde enligt legenden på 700 och 800-talet f.Kr. Tyrus var en mäktig och rik fenicisk handelsstad lite söder om Beirut i våra dagars Libanon. Vid sin död hade kungen utnämnt både Dido och Pygmalion till arvtagare till tronen, men folket valde Pygmalion. Dido gifte sig med sin farbror Acerbas, hos Vergilius kallad Sychaeus, som, enligt ryktet, hade en enorm förmögenhet, som Pygmalion så eftertraktade att han lät mörda honom. Under förespegling av att vilja flytta in i Pygmalions palats för beskydd, låter hon dennes män, utsända för att hjälpa till med flytten, kasta Acerbas´ rikedomar i havet och för att undandra sig sin brors vrede flyr hon landet med sitt följe och hamnar så småningom i dåtidens Libyen, där hon anlägger Kartago, enligt legenden år 814 f.Kr. Hon ber om och får en bit land, så mycket som en oxhud omspänner, av berberkungen Iarbas, en oxhud som hon skär i tunna strimlor så att de omsluter en kulle där hon bygger en borg, ursprunget till Kartago. Hon lever ensam i sorg efter sin mördade make. Det som sedan leder fram till hennes självmord finns omskrivet i två varianter. I den ena varianten kastar hon sig, samtidigt som hon sticker svärdet i sig, på ett likbål som hon låtit bygga upp för att bränna sin döde makes tillhörigheter, för att undgå kung Iarbas´ krav på att hon skulle gifta sig med honom och för att förena sig med sin make i döden. Den romerske historikern Junianus Justinus som levde på 200-talet e.Kr. återberättar i sammandrag denna historia i *Historiarum Philippicarum libri*, XVIII, 4.1, som han citerar från Gnaeus Pompeius Trogus´ *Historiae Philippica*e , en författare samtida med Vergilius, vars verk inte finns bevarade. Hennes självmord kan i denna version följaktligen sägas vara en sista utväg för att värna sin heder och sitt oberoende, och har ingen koppling till romarna och förutspår alltså inte krig mellan de två staterna.

Publius Vergilius Maro (70 f.Kr. ï 19 f.Kr.) följer i sitt verk *Aeneiden*, omfattande 12 böcker på hexameter, i stora drag Trogus´ och Justinus´ berättelse om Dido men lägger till hjälten Aeneas och hans flykt från det besegrade, tillintetgjorda Troja, bärande sin far Anchises på sin rygg och förande sonen Ascanius, också kallad Iulus, vid handen, denne Iulus som skall bli de romerska Juliernas stamfader.

Efter att ha bringats ur kurs efter en storm landar Aeneas och hans följe i Didos rike på Africas kust och tas emot av drottningen i hennes palats. Redan i slutet av bok I upptänds Dido av kärlek till Aeneas.

Nec non et uario noctem sermone trahebat	Kvällen förlänger den arma Dido med skiftande samtal
Infelix Dido, longumque bibebat amorem	medan hon långsamt dricker kärlekens gift
(http://thelatinlibrary.com/vergil/aen1.shtml, 748-749)	(Ingvar Björkesons översättning)

Under och efter Aeneas´ långa berättelse i bok II om kriget i Troja och trojanernas och hans eget hjältemod förstärks drottningens känslor för Aeneas, bländad och imponerad som hon är av den detaljrika skildringen och i början på bok IV är hon redan häftigt förälskad.

At regina gravi iamdudum saucia cura	Drottningen, sargad djupt i hjärtat redan av kärlek,
Vulnus alit venis et caeco carpitur igni.	när i sitt blod ett gift, förtärs av den hemliga elden.
Multa viri virtus animo multusque recursat	Mannens lysande mod, hans ädla härkomst står ständigt
Gentis honos; haerent infixi pectore vultus	för hennes själ; hans ord och hans drag har ristats i
Verbaque nec placidam membris dat cura quietem.	minnet outplånligt, och ingen ro kan hon finna på
(http://thelatinlibrary.com/vergil/aen4.shtml, 1 ï 5)	lägret. (Ingvar Björkesons översättning))

Redan i ovan citerade rader ges en antydan om att förbindelsen kommer att få ett olyckligt slut. Den olyckliga Dido dricker kärlekens gift, sargad djupt i hjärtat av kärlek och när i sitt blod ett gift. Med Junos och Venus´ förmedling blir bägge förälskade, men, när den försmådde kung Iarbas hör ryktet om deras förbindelse, ber han till Jupiter som sänder Mercurius som förtalar Dido i ordalag som *´varium et mutabile semper femina´*[4],´ett nyckfullt ting är kvinnan, och ständigt ombytlig´[5] och övertalar Aeneas att han måste göra sin plikt och fara till Italien för att grundlägga ett rike där. Den pliktuppfyllande Aeneas lyder Mercurius´ bud och lämnar med sin flotta Dido i Kartago. Dido låter sin syster Anna bygga ett bål för att bränna vapen och kläder som Aeneas lämnat efter sig och, när hon ser Aeneas´ skepp på väg från Kartago, förbannar hon honom och förespår ett ändlöst hat mellan Kartago och Trojas ättlingar. Hon stiger upp på bålet och kastar sig på ett svärd som Aeneas gett henne. Aeneas och hans besättning ser elden från begravningsbålet men vet inte vad som hänt. I bok VI möter Aeneas Dido i underjorden och försöker ursäkta sig men hon vänder honom ryggen och går till en skogsdunge där hennes döde man Sychaeus, som Vergilius kallar honom, väntar.

I Vergilius´ version ser Dido ingen annan utväg än självmord, lämnad och sviken som hon är, och hennes förbannelse gentemot trojanerna förebådar de puniska krigen. Olycklig kärlek, svek, hat och vrede gentemot Aeneas leder henne mot sin självvalda död och följderna blir det eviga hatet mellan romarna och kartagerna och i slutändan Kartagos fullständiga förstörelse. Här slungar den rasande Dido ut sin förbannelse över Aeneas och alla hans efterkommande och uppmanar sina landsmän att aldrig glömma hennes och hennes folks förnedring.

Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum	Ni, o tyrer, förfölj hans ätt och dess framtida
exercete odiis, cinerique haec mittite nostro munera.	släkten ständigt med hat, och bringa så min
(http://thelatinlibrary.com/vergil/aen4.shtml, 622-624)	aska er hyllning. (Ingvar Björkesons översättning)

Publius Ovidius Naso (43 f. Kr. ï 17/18 e.Kr.) skriver i sitt diktverk *Heroides* (hjältinnor) eller *Epistulae Heroidum*, i *Epistula* VII, på vackert elegiskt distikon, om kärlekshistorien mellan Dido och Aeneas i ett fingerat brev från Dido till Aeneas, efter att han har lämnat

4 http://thelatinlibrary.com/vergil/aen4.shtml, 569-570

5 Ingvar Björkeson,, *Vergilius Aeneiden (*2012), IV, 569 ï 570

henne, i vilket hon klagar sin nöd och ger uttryck för sin hopplösa förtvivlan strax innan hon sticker svärdet i sig och kastar sig på bålet.

Accipe, Dardanide, moriturae carmen Elissae;
Quae legis a nobis ultima verba legi
Sic ubi fata vocant, udis abiectus in herbis
Ad vada Maeandri concinit albus olor.
Nec qui ate nostra sperem prece posse moveri,
Alloquor: adverso movimus ista deo!
(https://la.wikisource.org/wiki/Heroides_-_Epistula_
VII, 1-6)

Dardanian, receive this song of dying Elissa:
what you read are the last words written by me.
At fate´s call, the white swan, despondent on
the grass, sings like this, to the waters of
Meander.
I do not speak because I hope to move you
with prayers:
I offer up my prayers to a hostile god!
(översatt av A.S. Kline)

Dikten avslutas med att Dido, i sin desperation, skriver att ett trojanskt svärd, som lämnats av Aeneas, ligger i hennes knä, ett svärd som snart skall färgas av tårar av blod.

Nec mea nunc primum feriuntur pectora telo:
Ille locus saevi vulnus amoris habet.
Anna soror, soror Anna, meae male conscia culpae,
Iam dabis in cineres ultima dona meos.
Nec consumpta rogis inscribar Elissa Sychaei,
Hoc tantum in tumuli marmore carmen erit:
Praebuit Aeneas et causam mortis et ensem.
Ipsa sua Dido concidit usa manu.
(https://la.wikisource.org/wiki/Heroides_-_Epistula_
VII, 58-65)

Nor is this the first wound, from a weapon,
my heart suffers: that place bears the wound
of cruel love.
Anna, sister, sister Anna, sadly conscious of
my crime, soon you must give the last offerings
of my ashes.
Do not write´ Sychaeus´s Elissa´, when I´m
consumed by fire, let this verse, alone,
appear on my marble tomb: ´Aeneas offered
a reason to die, and the sword.
Dido killed herself by her own hand.´
(översatt av A.S.Kline)

Didos och Aeneas´ fängslande kärlekshistoria och dess ödesdigra slut har genom århundraden gjort ett djupt intryck på människor. Didos tragiska öde och hennes våldsamma död, då hon sticker svärdet i sig och kastar sig på bålet, har berört författare, skalder, musiker, och människor i allmänhet, i alla tider. Henry Purcell (1659 ï 1695) skrev musiken till sin opera i tre akter, *Dido och Aeneas*, med libretto av Nahum Tate, inspirerad av deras kärlekshistoria och dess olyckliga slut.

4.2. Lucretia

Lucretia, gift med Lucius Tarquinius Collatinus, som senare blev en av Roms första två konsuler tillsammans med Lucius Junius Brutus, är en kvinna ur överklassen enligt en legend i den romerska traditionen. Våldtäkten som hon utsattes för av den siste kungens son i Rom, Sextus Tarquinius, och som ledde till hennes självmord, betecknas som slutpunkten på kungamakten och början på den romerska republiken. Kungatiden i Rom varade från år 753 f.Kr., *ab urbe condita* (från stadens grundläggande), fram till år 509 f.Kr. Den siste kungen av Rom, Lucius Tarquinius Superbus, som regerade i 25 år och vars regeringstid kännetecknades av tyranni som ledde till folkligt missnöje och uppror, tvingades med sin familj att lämna Rom och leva i exil.

Det finns inga samtida källor om händelserna i samband med våldtäkten på Lucretia och hennes självmord. Först historikern Livius (59 f. Kr. ï 17 e. Kr.) och den grekisk-romerske historikern Dionysius av Halicarnassus (60 f. Kr - 7 e.Kr.) berättar om dessa så dramatiska och ödesdigra skeenden i Roms historia. Även Ovidius återberättar historien om Lucretia i *Fasti*, liber II, 24, *Regifugium.* Våldtäkten på Lucretia har genom tiderna gett upphov till en mängd både litterära verk och konstverk inom måleri, bildhuggeri och musik.

Det finns olika varianter av de händelser som föregick våldtäkten. I Livius´ *Ab urbe condita libri* beskrivs ett samtal mellan Sextus Tarquinius och Collatinus under en måltid då de talar om sina hustrurs dygder.

Forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cenabat Tarquinius, Egeri filius, incidit de uxoribus mentio. Suam quisque laudare miris modis; inde certamine accenso Collatinus negat verbis opus esse; paucis id quidem horis posse sciri quantum ceteris praestet Lucretia sua. (H.E Gould & J.L Whiteley, *Livy, Ab urbe condita* (2005), I, 57)

Då de en gång drack hos Sextus Tarquinius, där Tarquinius Collatinus, son till Egerius, var en av gästerna, kom de att tala om sina hustrur, och var och en prisade entusiastiskt sin egen. Då tvisten efterhand blev hetare sade Collatinus att man inte behövde prata om saken, eftersom man inom några få timmar kunde se att hans Lucretia överträffade de andra. (Sture Linnér, *Livius Roms kungatid* (2002*)*, sid 106)

De bestämmer sig, upphetsade av vinet, för att, med sitt följe, rida hem till Collatinus´ fru Lucretia för att kontrollera vad hon sysselsatte sig med på kvällen och finner henne vid hennes vävstol med sina tjänarinnor som arbetar i lampornas sken, inte såsom de kungliga svärdöttrarna som de hade sett på gästabud och utsvävningar fördriva tiden med sina gelikar. Lucretia, hängiven sin vävstol, lever upp till makens förväntningar och det romerska samhällets bild av och krav på en dygdig kvinna som sköter sitt hem och sina barn och själv väver och syr sin makes kläder.

Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. (H.E,Gould & J.L.Whiteley, *Livy, Ab urbe condita* (2005) , I, 57)

I tävlingen mellan kvinnorna gick priset till Lucretia. (Sture Linnér, *Livius Roms kungatid (2002)*, sid 107)

Collatinus och Tarquinierna mottogs väl av Lucretia, och den segrande mannen, i tvisten om vems fru som var den mest kyska och pliktuppfyllande, bjuder vänligt in de kungliga ungdomarna. Där intar ett brottsligt begär Sextus Tarquinius att med våld kränka henne; såväl

hennes skönhet som hennes ädla kyskhet upptänder honom. Efter några dagar återvänder Sextus Tarquinius, utan Collatinus´ vetskap, med endast en följeslagare och bjuds på middag och förs sedan till ett gästrum. När alla sover, smyger han, brinnande av åtrå och beväpnad med ett svärd, in i den sovande Lucretias sovrum och hotar henne med dessa ord:

´Tace, Lucretia, Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est; moriere, si emiseris vocem.´ (H.E.Gould & J.L.Whiteley, *Livy, Ab urbe condita* (2005), I, 58)

´Tyst, Lucretia, det är Sextus Tarquinius. Jag har ett svärd i handen. Om du säger ett ord dör du!´ (Sture Linnér, *Livius Roms kungatid* (2002), sid 107)

Han bekänner sin kärlek och sitt begär och blandar hotelser med böner och bestormar på alla sätt den obevekliga Lucretia.

Ubi obstinatam videbat et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua iugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. (H.E.Gould & J.L.Whiteley, *Livy, Ab urbe condita* (2005), I, 58)

När han såg att hon var obeveklig och inte vacklade ens av fruktan för döden, hotade han att vanära henne till och med då hon var död: han skulle mörda en slav, sade han, och lägga hans nakna kropp bredvid hennes lik som bevis på att hon dödats i ett smutsigt äktenskapsbrott. (Sture Linnér, *Livius Roms kungatid* (2002), sid 107)

Då han med detta hot hade besegrat den obevekliga kyskheten, begav sig Tarquinius oförskräckt därifrån och hon sände bud till fadern och mannen som finner henne, bedrövad, i sin sängkammare. Hon berättar vad som har hänt och säger: ´Märken av en annan man finns i din säng, Collatinus, men bara kroppen är kränkt, sinnet är utan skuld. Döden skall vara vittne till det. Ge mig era händer och löftet att det inte skall bli ostraffat för förövaren.´[6] Alla ger henne det löftet och hon säger: ´Även om jag frikänner mig från brottet, befriar jag mig inte från straffet.´[7]

Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit, prolapsaque in vulnus moribunda cecidit. (H.E.Gould & J.L.Whiteley, *Livy, Ab urbe condita* (2005), I, 58)

Hon tog en kniv som hon höll gömd i klänningen och stötte den i hjärtat, sjönk samman över såret och föll död ner. (Sture Linnér, *Livius Roms kungatid* (2002), sid 108)

Hennes döda kropp visas upp på Forum och Collatinus´ vän Brutus svär vid Mars och de andra gudarna, hållande den blodiga kniven, att han skall göra allt i sin makt för att driva ut Tarquinierna. Spurius Lucretius, Lucretias far och Roms prefekt, väljs till *interrex* (mellantidskung) och föreslår Collatinus och Brutus som de första två konsulerna vilket kurian också fastslår. Detta händelseförlopp blir Tarquiniernas fall. Rom kommer aldrig att få en kung utan kommer att styras av valda konsuler, låt vara att senare kejsare uppför sig mer eller mindre som envväldiga kungar. Våldtäkten på Lucretia och hennes därpå följande

---

6 *´Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo; ceterum corpus est tantum violatum, animus insons; mors testis erit. Sed date dexteras fidemque haud impune adultero fore.´* H.E.Gould & J.L.Whiteley, *Livy, Ab urbe condita* (2005), I, 58

7 *´Ego me etsi peccato absolvo, supplicio non libero´.* H.E.Gould & J.L.Whiteley, *Livy, Ab urbe condita* (2005), I , 58

självmord med alla dess konsekvenser kan sägas vara en omvälvande vändpunkt i Roms historia som fortsätter att prägla romarriket under resten av Antiken. Ingen enskild händelse har varit av så stor betydelse som denna som för alltid ändrade Roms styrelseskick.

Det kan tyckas förvånande och uppseendeväckande att Lucretia väljer att begå självmord. Hon som är ett offer för Sextus Tarquinius´ otyglade lust och själv är helt utan skuld, skulle ha kunnat leva vidare efter det att förövaren fått sitt straff, men, som hon själv säger, befriar hon sig inte från straffet, döden. Hon är vanärad och besudlad och hennes heder som ärbar kvinna har dragits i smutsen och kan inte återställas utan att hon dör.

Mary-Evelyn Farrior skriver angående skillnaden mellan mäns och kvinnors skäl till självmord följande om Lucretias självmord:

> Lucretia, a woman who was raped by the son of the king of Rome, serves as a famous victim of suicide early within Roman history. In the case of Lucretia, the shame of her rape left her so dishonored that she felt compelled to commit suicide. In Rome, it was the woman herself who was disgraced by such violent acts; after her rape, Lucretia was left with overwhelming *pudor (*shame*).* Lucretia´s suicide, although politically powerful in that it incited the founding of the Republic, was committed so as to retract the dishonor brought upon her by rape. While sexual humiliation was a common reason for suicide among females, the male equivalent of such *pudor* could be found upon the battlefield. (Mary-Evelyn Farrior, ñThe Ultimate Romana Morsò i *Berkeley Undergraduate Journal of Classics*, 2013)

4.3. Cato den yngre

Marcus Porcius Cato (95 ï 46 f.Kr.), barnbarnsbarn till Cato den äldre, föddes i Rom och dog i staden Utica i provinsen Africa. Han tillhörde optimaterna, var senator och en uttalad motståndare till Caesar, och han krävde att denne skulle avsättas som ståthållare i Gallien och tvingas tillbaka till Rom för att ställas inför rätta. Hans systerson, Brutus, deltog i sammansvärjningen år 44 i vilken Caesar mördades. Han bekände sig till stoicismen vilket kan ha spelat en roll i hans beslut att senare ta sitt eget liv.

På grund av schismen mellan Caesar och Pompejus utbröt ett inbördeskrig mellan dem och deras anhängare som varade mellan åren 49 och 45 f.Kr. i vilket Cato ställde sig på Pompejus´ sida. Efter att Pompejus´ arméer lidit ett stort nederlag i slaget vid Farsalos år 48 f.Kr. flydde Cato med sin garnison till Africa där han sammanstrålade med Metellus Scipio, Labienus, Afranius, Petreius m.fl. pompejaner och satte upp en ny armé med stöd av den numidiske kung Juba. Dock besegrades pompejanerna i slaget vid Thapsus år 46 f.Kr. och Cato som hade haft befälet över Utica under hela det afrikanska kriget bedömde det som utsiktslöst att bjuda ytterligare motstånd och stod inför valet att antingen fly, kapitulera eller begå självmord. Att fly eller kapitulera ses inte som en möjlighet, att låta Caesar bestämma om han får fortsätta att leva eller inte är inte förenligt med hans stolthet och heder som romare. Caesar är känd för att vara mild i sin behandling av fångar; förstagångsförbrytare brukar klara sig undan hans vrede, dock inte om förbrytelsen sker en andra gång. Han kan förväntas benåda honom, men den stolte och stoiske Cato accepterar inte Caesars auktoritet. Plutarchos skriver följande:

> ´För om, sade han (Cato), jag vore villig att rädda mig med hjälp av Caesars välvilja, borde jag söka upp honom personligen och träffa honom i enrum; men jag vill inte stå i tacksamhetsskuld till den tyrannen för hans

olagliga handlingars skull. Och han handlar olagligt genom att benåda dem som han inte råder över, som om han vore deras herre. (Ingemar Lagerström, *Plutarchos, 5 biografier, Cato den yngre,* 66.2)

Caesar beskriver omständigheterna kring Catos självmord i sin bok *Commentarii de bello africo* på följande sätt:

Ipse,omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L.Caesari, qui tum ei pro Quaestore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit atque ita se transiecit. Qui quum anima nondum exspirata concidisset et, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit atque animo praesenti se interemit. (http://thelatinlibrary.com /caesar. debelloafrico, 88.html)

As for himself, having made all the arrangements with the greatest care and entrusted his children to L. Caesar, who at the time was acting as his quaestor, he retired to bed without arousing any suspicions, there being nothing unusual either about the way he looked or the way he talked; and then, having secretly smuggled a dagger into his bedroom, he accordingly stabbed himself. He had collapsed but was still breathing when his doctor and some members of his household, suspecting something amiss, forced their way into the bedroom and proceeded to staunch and bind up the wound; but with his own hands he tore it open with utter ruthlessness and resolutely made an end of himself. (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/African-War/F*.html)

Cato har alltså bestämt sig; hans stoiska inställning till livet och döden styr honom, han skall inte hamna i Caesars våld. Hans beslutsamhet och mod ger avtryck i det romerska samhället och att begå självmord i en sådan situation ses och kommer att ses såsom något hedervärt och eftersträvansvärt. Han blir som en sinnebild för en fri och okuvlig medborgare för sina medmänniskor i den romerska världen.

Plutarchos beskriver i sina *Fem Biografier* Caesars reaktion på Catos död.

När Caesar fick veta att han (Cato) begått självmord, blev han märkbart bedrövad men varför är svårt att säga. I vilket fall som helst utbrast han: ´Cato, jag missunnar dig din död, eftersom du inte unnade mig att benåda dig!´é Cicero skrev ett lovtal över Cato som han gav titeln *Cato.* Den skriften fick många läsare, vilket är naturligt med tanke på att författaren var den tidens främste talareé Detta retade Caesar, ty eftersom han var orsak till Catos död uppfattade han Ciceros lovtal över den döde som en anklagelse mot honom själv, och så samlade han en mängd olika anklagelser mot Cato och nedtecknade dem. Den boken heter *Anticato.* Båda skrifterna är föremål för stort intresse tack vare namnen Caesar och Cato. (Ingemar Lagerström, *Plutarchos, 5 biografier, Julius Caesar,* sid 184)

Stanly H. Rauh skriver i sin artikel i *American Journal of Philology* med titeln òThe emergence of a Roman Suicide Traditionò följande:

Republican Rome lacked any distinct suicide tradition. Generals and soldiers defeated in foreign war very rarely ended their lives. The community didn´t expect suicide in defeat, but rather the continuation of one´s military responsibilities. Even capture was preferable, for it offered the very real prospect of not only survival but future reintegration into Roman societyé The aftermath of Cato´s suicide is perhaps the clearest example available that suicide in Roman culture was not a static or engrained feature and that attitudes changed over time. Roman suicide assumed a new cultural position in the Republic´s final years; the act gained the potential to ennoble, to validate, and to generate symbolic meaning.

Mary-Evelyn Farrior har samma uppfattning om Catos självmord som en vändpunkt för romarnas syn på självmord och uttrycker sig i sin artikel òThe Ultimate Romana Morsò i *Berkeley Undergraduate Journal of Classics* från 2013 så här:

Cato´s self-killing transformed Roman suicide into a noble act. Suicide was no longer an obligatory matter of social shortcomings, but instead a powerful political message executed rationally and patriotically é Cato received almost immediate glory after his noble suicide. In Vergil´s great Roman epic *the Aeneid* (8, 670) Cato is found among the Elysian fields administering justice and law among the dead. Vergil also recognized how different Cato´s suicide was from its precedents: others who killed themselves stood in the dark, separate region in the underworld where they pine for light.

Cato framstår som ädelmodig och tapper, och hans självmord blir, så som det beskrivs i Ciceros lovtal över honom, för romarna ett enastående exempel på en romare som envist vägrar att underkasta sig övermakten, någon att beundra och se upp till.

4.4. Metellus Scipio

Quintus Caecilius Metellus Pius Cornelianus Scipio Nasica (100/98 f. Kr. ï 46 f.Kr.) blev tidigt faderlös, och, efter faderns död adopterades han i vuxen ålder av Quintus Caecilius Metellus Pius, konsul år 80 f. Kr. och *pontifex maximus*(överstepräst)**.** Han gifte sig med Aemilia Lepida som också Cato hade velat ha som hustru och fick en son som dog redan i 18-årsåldern. Han och Pompejus var konsuler samtidigt år 52 f. Kr., samma år som Scipios dotter, Cornelia Metella giftes bort med Pompejus som var 30 år äldre än Cornelia; ett giftermål, som måste ses som en politisk allians, vilket så ofta var förhärskande. Han gjordes till prokonsul över Syria och år 48 f.Kr. förde hans sina trupper till Grekland och Farsalus, där han förde befälet över mittsektionen i slaget. Efter Caesars seger i slaget vid Farsalus flydde han till Africa, men besegrades ännu en gång i slaget vid Thapsus då även Cato den yngre övermannades. Han gav dock inte tappt utan lyckades fly på ett skepp med den iberiska halvön som destination där han ville försöka fortsätta kampen. Hans skepp hanns likväl upp och han begick självmord för att undvika skymfen att tas till fånga. Hans självmord fick högsta beröm av Seneca som i ett brev till sin vän Lucilius kommenterar det på följande sätt:

Non in hoc exempla nunc congero ut ingenium exerceam, sed ut te adversus id quod maxime terribile videtur exhorter; facilius autem exhortabor, si ostendero non fortes tantum viros hoc momentum efflandae animae contempsisse sed quosdam ad alia ignavos in hac re aequasse animum fortissimorum, sicut illum Cn. Pompei socerum Scipionem, qui contrario in Africam vento relatus cum teneri navem suam vidisset ab hostibus, ferro se transverberavit et quaerentibus ubi imperator esset, ´imperator´inquit ´se bene habet´.Vox haec illum parem maioribus fecit et fatalem Scipionibus in Africa gloriam non est interrumpi passa. Multum fuit Carthaginem vincere, sed amplius mortem.. ´Imperator´inquit ´se bene habet´: an aliter debebat imperator, et quidem Catonis, mori? (https://latin.packhum.org/loc/1017/15/0 Lucius Annaeus Seneca junior, Phoenissae 24.9.1)

I am not heaping up these illustrations for the purpose of exercising my wit, but for the purpose of encouraging you to face that which is thought to be most terrible. And I shall encourage you all the more easily by showing that not only resolute men have despised that moment when the soul breathes its last, but that certain persons, who were craven in other respects, have equaled in this regard the courage of the bravest. Take, for example, Scipio, the father-in-law of Gnaeus Pompeius, he was driven back upon the African coast by a head-wind and saw his ship in the power of the enemy. He therefore pierced his body with a sword; and when they asked where the commander was, he replied: All is well with the commander´. These words brought him up to the level of his ancestors and suffered not the glory which fate gave to the Scipios in Africa to lose its continuity. It was a great deed to conquer Carthage, but a greater deed to conquer death. ´All is well with the commander!´ Ought a general to die otherwise, especially one of Cato´s generals?
(en.wikisource.org/wiki/Moral_letters_to_Lucilius/letter_24)

Ett beslut att sätta punkt för sitt liv och undvika vanäran att besegras och kanske i fångenskap föras till Caesar, som enligt sin vanliga *clementia* (mildhet) säkerligen skulle benåda honom, i samma stoiska anda som Cato visade. Ett större mod och ett bättre och ärorikare sätt att i nederlagets stund avsluta sitt liv på, kunde ingen besegrad romersk fältherre tänkas uppvisa.

4.5. Cassius

Gaius Cassius Longinus (omkring 85 f. Kr. ï 42 f.Kr.) var en romersk senator och general. Han valdes till folktribun år 49 f.Kr. Han var motståndare till Caesar och förde befäl över en flotta mot denne under inbördeskriget. Sedan Caesar besegrat Pompejus i slaget vid Farsalos år 48 f.Kr. lyckades Caesar övermanna Cassius och hans flotta vid Hellesponten och tvingade honom till underkastelse. Han förläts och utsågs till legat i det Alexandrinska kriget men vägrade gå i strid mot Cato den yngre och Metellus Scipio i Africa och återvände till Rom i det allmännas tjänst. Han blev alltmer nära vän med Cicero, som var avvaktande mot, för att inte säga bitter motståndare till, Caesar. Han var gift med Junia Tertia, dotter till Servilia, Caesars älskarinna, och därmed också svåger till Brutus. Cassius bekände sig senare till epikuréernas filosofiska lära, kanske som motvikt för allt våld och all blodspillan i samband med mordet på Caesar och det efterföljande inbördeskriget. Cassius var den som vann över de övriga till sin sida i sammansvärjningen mot Caesar och deltog aktivt i mordet på denne den 15 mars år 44 f.Kr. då Caesar mördades med 23 dolkstyng och föll, dödligt sårad, blödande ihop vid foten av en staty av Pompejus.

Så stor glädje och nytta fick ändå inte Cassius av att ha röjt Caesar ur vägen. Marcus Antonius tog makten och vände allmänheten mot de sammansvurna och Cassius tvingades fly österut där han satte upp en armé. Han besegrades i slaget vid Filippi år 42 f.Kr., och, ovetande om att Brutus med sin armé hade vunnit sitt slag, i förtvivlan och hopplöshet, då han trodde sig ha förlorat en av sina närmste män, Titinius, till fienden, bad han sin frigivne slav Pindarus att ge honom ett dödande hugg.

> With the words ´My love of life has brought me to the pass of seeing a friend seized by the enemy´, he withdrew into an empty tent, forcing along with him one of his freedmen, Pindarus, whom, after the disaster which befell Crassus, he used to keep in readiness for this emergency. From the Parthians, indeed, he had made his escape; but now, drawing his robes up over his face and laying bare his neck, he offered it to the sword. For his head was found severed from his body. Pindarus, however, no man saw after the bloody deed, and therefore some have thought that he slew his master unbidden. (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman /Texts/Plutarch/Lives/Brutus*.html, 43)

Plutarchos misstänkliggör i citatet ovan Pindarus men anger ingen tydlig förklaring till varför denne skulle ha velat ta livet av sin förutvarande herre, så vi får anta att det var på Cassius´ egen uppmaning han handlade. Cassius´ halshuggning och död, genom en underlydande på hans egen befallning, som allt pekar på och som verkar mest troligt, kan tyckas ovanlig och brutal men kanske är det sättet lättare att utstå än att själv ge sig det dödande hugget. Hans heder som romare, hans värdighet och hans tro att allt är förlorat driver honom till detta självmord, som det måste kallas, trots att han själv inte höll i svärdet.

4.6. Brutus

Marcus Junius Brutus (85 f.Kr. ï 42 f.Kr.), romersk senator och statsman, var halvbror till Cassius´ fru och alltså svåger till Cassius. Denne man som var så involverad i våldsamma, blodiga handlingar och död, var också en kultiverad och bildad man med smak för grekisk filosofi. Han hade uppkallat olika delar av sin trädgård efter företeelser i antikens Sparta[8]. Han behandlades snarast som en son av Caesar men allierade sig likväl med pompejanerna mot Caesar. Efter en avgörande strid i Grekland mellan Pompejus och Caesar, som Caesar vann, bad Brutus om nåd och gick över till Caesars sida. Caesar, i vanlig ordning mild mot motståndare i förstagångsförseelser, lät honom återvända till Rom. Även Cicero, som också kämpat mot Caesar, fick nåd och tilläts återvända hem. Detta gjorde Caesar förmodligen för att sätta dem i tacksamhetsskuld till honom och därigenom vinna makt och poänger i senaten. Brutus fick rykte om sig att planera ett attentat mot Caesar och, av försiktighetsskäl, för att avlägsna det eventuella hotet och ha Brutus på säkert avstånd, erbjöd Caesar Brutus flera tjänster utanför Italien, som Brutus emellertid inte accepterade.

Vänskapen och lojaliteten dem emellan började så småningom erodera och Brutus, i kontakt med Cassius, började mer i detalj planera mordet på Caesar som de sedan tillsammans med andra senatorer framgångsrikt genomförde. Även Brutus flydde efter mordet till de östliga provinserna, och han och Cassius anföll triumvirernas (Marcus Antonius, Octavianus, Lepidus) bundsförvanter i Asia, var och en på sitt håll. Följande år grupperade de om i Sardis och tog sig över Hellesponten för att slutligen slå läger nära Filippi i väntan på att leverera batalj vilket skedde år 42 f.Kr. Cassius besegrades men Brutus var till en början segerrik. Efter några dagar stod ett nytt slag i vilket Brutus grundligen besegrades och, själv vid liv men inträngd och utan hopp, tog han beslutet att ta sitt liv.

¨é By all means must we fly; not with our feet, however, but with our handsé Himself he regarded as more to be envied than his conquerors, not yesterday and the day before merely, but even now, since he was leaving behind him a reputation for virtue, which those who surpassed in arms or wealth would not do; since the world would believe that base and unjust men who put to death the good and just were unfit to rule. Then, after earnestly entreating them to save themselves, he withdrew a little way in the company of two or three friends, among whom was Strato, who had been his intimate since they studied rhetoric together. This man he placed nearest to himself, and then, grasping with both hands the hilt of his naked sword, he fell upon it and died. Some, however, say that it was not Brutus himself, but Strato, who at his very urgent request, and with averted eyes, held the sword in front of him, upon which he fell with such force that it passed through his breast and brought him instant death. (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Brutus*.html, 52)

Brutus´ bakomliggande skäl för sitt desperata beslut tycks ha varit detsamma som Cassius´, en sista utväg ur en omöjlig situation i enlighet hans romerska hederskodex. V*irtus et dignitas*! Hans dådkraft och mannamod och hans yttre ära och värdighet krävde helt enkelt detta!

4.7. Marcus Antonius

Marcus Antonius (83 f.Kr. ï 30 f.Kr.) var genom sin mor en avlägsen släkting till Caesar. I

---

8 Robin Lane Fox, *Antikens värld* (2005), sid 414

ungdomsåren gjorde han sig mest känd för sitt utsvävande liv med vin, kvinnor och sång.

När Antonius växt upp till en stilig ung man sägs han ha mött sitt onda öde i vänskapen och omgänget med Curio. Denne var hopplöst hemfallen åt allehanda njutningar, och för att lättare få Antonius i sitt våld drog han honom med sig i dryckesfester, äventyr med kvinnor och dyra och hejdlösa utsvävningar. (Ingemar Lagerström, *Plutarchos, 5 biografier, Marcus Antonius*, 2)

Han var inblandad i många sexuella skandaler och drog på sig enorma skulder redan i unga år. I 20 ï årsåldern for han till Aten och studerade retorik, kanske mest för att komma undan alla som han var skyldig pengar. Han hade lätt för att umgås med människor ur alla samhällsskikt och hade ett fördelaktigt utseende.

Till allt detta kom den ädla värdigheten i hans gestalt. Hans vackra skägg, breda panna och örnnäsa ansåg man gav honom en manlighet som förde tankarna till målarnas och bildhuggarnas framställning av Hercules. (Ingemar Lagerström, *Plutarchos, 5 biografier, Marcus Antonius*, 4)

Sitt goda utseende till trots kunde han i tal framstå som både vulgär och tarvlig. Robin Lane Fox skriver i *Antikens värld*.

Antonius hade ett bombastiskt, teatraliskt drag över sig, kombinerat med den jordnära grovheten hos en ärrad soldat. Han lekte med den kultiverade uppmärksamheten som ägnades honom, men återgäldade den sedan på sitt eget uppsluppna sätt. (Robin Lane Fox, *Antikens värld*, sid 449)

År 54 f. Kr. begav han sig till Gallien för att bistå Caesar med dennes erövringståg i dagens Frankrike och Belgien. Han visade sig mycket duglig och blev nära förtrogen med Caesar som dock inte hade mycket till övers för hans omåttliga drickande och ständiga jakt på nya sexuella erövringar. År 49 då Caesar går över Rubicon för att ta strid mot Pompejus och de konservativa som beordrat honom att återvända från Gallien, markerar början på ett långvarigt inbördeskrig. Marcus Antonius stödjer helhjärtat Caesar under de följande åren och deltar framgångsrikt i slaget vid Farsalos år 48 där Pompejus besegras. Han styr sedan i Rom som Caesars ställföreträdare. Caesar gör honom till medkonsul för år 44. Efter mordet på Caesar den 15 mars år 44 lyckas Antonius genom en rad skickliga tal få folket med sig och blir den mäktigaste mannen i Rom. Han förväntas ta över makten men då Caesars testamente öppnats, ärver Caesars adopterade systerdotterson Octavianus Caesars hus och större delen av hans förmögenhet och därmed också betydande makt. Suetonius beskriver situationen med Caesars testamente.

Postulante ergo Lucio Pisone socero testamentum eius aperitur recitaturque in Antoni domo, quod Idibus Septembribus proxomis in Lavicano suo fecerat demandaveratque virgini Vestali maximaeé sed novissimo testamento tres instituit heredes sororum nepotes, Gaium Octavium ex dodrante, et Lucium Pinarium et Quintum Pedium ex quadrante reliquo(s); in ima cera Gaium Octavium etiam in familiam nomenque adoptavité (Henri Ailloud, *Suétone, vies des douze Césars, Divus Iulius*, 83)

På begäran av svärfadern Lucius Piso öppnades och upplästes hemma hos Antonius det testamente som Caesar den 13 september föregående år låtit upprätta på sitt lantgods utanför Lavicum och överlämnat i förvar hos den äldsta av de Vestaliska jungfrurnaé men i sitt sista testamente insatte han tre arvtagare, nämligen sina systrars barnbarn, av vilka Gaius Octavius skulle få tre fjärdedelar av kvarlåtenskapen, och Lucius Pinarius samt Quintus Pedius få dela den återstående fjärdedelen.; i slutet av dokumentet adopterade han dessutom Gaius Octavius och gav honom sitt namné . (Ingemar Lagerström, *Suetonius Kejsarbiografie*r, *Caesar*, kap 83, sid 64)

Efter ett kort krig då Antonius förklarats som statsfiende med senatens goda vilja, avancerar Octavianus till befälhavare och sluter sedan en pakt med Lepidus och Antonius som vi känner som det andra triumviratet. I slaget vid Filippi år 42 f.Kr. drabbar Cassius´ och Brutus´ arméer samman med triumvirernas, och triumvirerna vinner en förkrossande seger. Mot de besegrade visade Antonius sig skonsam och mänsklig. Över Brutus´ lik bredde han sin egen dyrbara purpurmantel och befallde en av sina underordnade att begrava honom furstligt[9.] Därmed avslutas inbördeskriget som uppstod efter Caesars död och riket delas, varvid Marcus Antonius står som herre över den östra delen. Efter segern vid Filippi reser han till Aten över vintern 42/41. På hösten 41 befinner han sig i Tarsus för att förbereda det parthiska kriget, dit han kallar drottning Kleopatra av Egypten. Hon kommer att bli hans älskarinna och en viktig bundsförvant och slutligen besegla hans öde. Antonius var gift många gånger. Fulvia, en dominerande och härsklysten kvinna, var hans tredje hustru med vilken han fick två söner, men vid hennes död gifte han om sig med Octavianus´ syster, Octavia, troligen för att konsolidera sin vänskap med Octavianus och fick med henne två döttrar i snabb följd och blev med dessa, Antonia den äldre och Antonia den yngre, stamfader till kejsarna Caligula, Claudius och Nero.

Det första mötet mellan Marcus Antonius och Kleopatra sker i överdådig lyx och ångar av passion och erotik, när hon anländer i en gyllene båt, beströdd med rosor och de två samtalar under långa, överdådiga måltider och uppvaktar och ägnar all tid åt varandra.[10] Marcus Antonius hade dock redan förlorat mycket av sitt vackra yttre och blivit mycket korpulent[11]. Förhållandet dem emellan utvecklas och fördjupas, och på våren är Kleopatra höggravid med tvillingar, en pojke och en flicka som kommer att kallas Solen och Månen, eller med sina fulla namn Alexander Helios och Kleopatra Selene.

Under vintern 37/36 sammanstrålar de åter i Antiochia och efter det mötet är Kleopatra gravid med ytterligare ett barn, en pojke som får namnet Filadelfos. Bägge behöver de varandra, Antonius behöver henne för Egyptens ovärderliga rikedomar och spannmål och Kleopatra honom för att söka stöd mot sin syster och bror och sina många fiender. Triumviratet börjar spricka och efter det att Marcus Antonius skilt sig från Octavia och skänkt stora landområden till sina barn med Kleopatra, låter Octavianus, med senatens goda minne, förklara krig mot Antonius och Kleopatra. I slaget vid Actium år 31 lider Antonius´ och Kleopatras flotta ett grovt nederlag, och både han och Kleopatra tvingas fly med sina skepp, han till Grekland och hon tillbaka till Egypten där de senare möts. Octavianus dyker upp med välrustade skepp knappt ett år senare och Antonius måste utkämpa en sista utsiktslös strid. Ett felaktigt bud når honom om att Kleopatra begått självmord och han beslutar att följa henne och sticker ett svärd i bröstet men dör inte genast utan hittas av tjänare som för honom, fortfarande vid liv, till Kleopatra som förskansat sig i sitt mausoleum,

---

9 Theodor Birt, *Romare, en världsbild i biografier* (1915), sid 164

10 Robin Lane Fox, *Antikens värld* (2005), sid 448- 449

11 Theodor Birt, *Romare, en väldsbild i biografier* (1915), sid 166

dit han hissas upp och dör i sin älskarinnas armar.

Aldrig, enligt vad de som var närvarande berättar, har någon sett en sorgligare syn. Fläckad av blod och kämpande med döden hissades Antonius upp (till fönstret i Kleopatras gravkammare) och sträckte ut sina händer mot henne medan han dinglade i luftené Kleopatra klamrade sig fast med händerna och drog i repet, med ansiktet förvridet av ansträngningen, medan de där nere uppmuntrade henne och delade hennes plåga. När hon hade tagit emot honom på det sättet och lagt ner honom, slet hon sönder sin klädnad och bredde över honom, slog och rev sina bröst med händerna, strök en del av hans blod på sitt ansikte och fortsatte kalla honom för sin mästare, make, befälhavareé (Ingemar Lagerström, *Plutarchos, 5 biografier, Antonius liv*, kap 77, sid 3 ï 5)

Marcus Antonius´ självmord kan tyckas svårförståeligt med tanke på hans vilda, stormiga och händelserika liv och alla de faror han utstått i en mängd slag där han mycket ofta gett bevis på sitt mod och sin oförvägenhet. Han som så ofta gjort djärva livsval och bringat så många på fall, att han skulle ta sitt liv enbart pga att Kleopatra begått självmord, kan förmodligen betraktas mer eller mindre som en romantisk efterkonstruktion. Snarare är det så att han inser att allt är förlorat och, för att följa sin romerska heder, hellre avslutar sitt liv själv än faller i fiendens händer och därmed förlorar sin heder. Kanske kan även tanken på en eventuell benådning ha medverkat till hans beslut, kanske föredrar han döden framför vanäran, stolt och äregirig, som han alltid varit. Catos självmord, som så starkt kom att påverka romarna, har redan upphöjts och glorifierats av Cicero i dennes lovtal över Cato och detta har säkert inte gått Marcus Antonius spårlöst förbi. Hans kärlek och passion för Kleopatra, som han tror är död, har naturligtvis också spelat en roll, men det är antagligen inte det enda avgörande för honom. Robin Lane Fox uttrycker det så här:

Antonius hade sannerligen gått långt med Kleopatra, som jag ser det av kärlek och lidelse. Men han hade inte uteslutit ett romerskt alternativ, eller kanske någon slags kombination av varianter med Rom och Kleopatra inblandade. (Robin Lane Fox, *Antikens värld*, sid 454)

4.8. Kleopatra

Kleopatra (69 ï 30 f. Kr.), eller med sitt fullständiga namn Kleopatra VII Thea Filopator, var drottning i ptoleméernas rike, Egypten. Benämningen ptolemé hänsyftar på en av Alexander den stores generaler, Ptolemaios, som grundade denna dynasti. Hennes starka anknytning till Rom genom Caesar, som hon fick en son med, Caesarion, född 47 f. Kr. och genom Marcus Antonius, som hon senare fick tre barn med, gör henne till en nyckelspelare i en maktkamp med Rom i östra Medelhavet. Vid Ptolemaios XII:s död år 51 f. Kr. efterträdde hon, 18 år gammal, sin far med sin medregent, den yngre brodern Ptolemaios XIII, som även var hennes make, allt enligt urgammal egyptisk tradition.

Hon fördrevs dock snabbt av den unge kungens förmyndare, eunucken Potheinos, som fruktade hennes inflytande. Från sin landsflykt i Syrien fick hon hjälp av Caesar som i Alexandria bestämmer att båda syskonen skall regera gemensamt. Kungens rådgivare bjuder likväl motstånd och Caesar belägras i det kungliga palatset men får hjälp av sina trupper i mindre Asien. Brodern Ptolemaios XIII dränktes i Nilen och Kleopatra återinsattes vid makten tillsammans med en annan yngre bror som medregent och make.

Hon och Caesar inledde ett förhållande och fick sonen Caesarion, som Caesar erkände som sin son men som inte fick tillåtelse att bli hans efterträdare. Kleopatra följde med Caesar till

Rom år 46 och stannade där fram till mordet på Caesar år 44 då hon vände tillbaka till Egypten. Hennes medregent, tillika bror, dog under mystiska omständigheter strax innan hennes återkomst och hon satt ensam kvar på tronen.

Kleopatra var en slug förhandlare och listig iakttagare av de situationer som hon och Egypten hamnat i och lyckades utnyttja dem väl, till sin egen fördel. Hon framställs, som intelligent, pådrivande och effektiv i att uppnå sina mål, på olika sätt av eftervärlden. Så här beskrivs hon, inte odelat positivt, i sitt umgänge med Marcus Antonius i en bok utgiven år 1915 som kanske speglar den tidens lite nedlåtande syn på en stridbar kvinna med makt.

Hon var icke egentligen skön, men det ormlikt omslingrande, vällustigt förföriska i hennes väsen, hennes klara intelligens, den obeskrivligt förfinade, behagfulla kulturen i hennes umgängeskrets, gjorde henne, efter vad vi ha anledning tro , segerrik och oövervinnerlig. Hon spelade tärning, berättas det, och jagade med honom, drev nattetid omkring med honom, förklädd som page, varvid han roade sig med att driva med folk, och folket hade roligt på samma gång. (Theodor Birt, *Romare, en världsbild i biografier*, sid 169)

En positiv bild av henne som en mycket intelligent och bildad person ger Adrian Goldsworthy i *Caesar, en biografi*, skriven år 2005.

När Caesar kom till Egypten var Kleopatra nästan 21 år och hade varit drottning i nästan fyra år. Hon var mycket intelligent och extremt bildad i den grekiska traditionen. Senare skulle hon bli känd för att ha skrivit böcker i ett brett spektrum av ämnen från skönhetsmedel och frisyrer till vetenskapliga och filosofiska spörsmål. Kleopatra var dokumenterat språkbegåvad och det sades att hon sällan behövde tolk när hon konfererade med grannländernas överhuvuden. (Adrian Goldsworthy, *Caesar, en biografi*, sid 492)

Hennes utseende har i alla tider diskuterats; var hon så vacker som hon ofta framställs av eftervärlden? Att döma av mynt med hennes bild och en del statyer, som finns bevarade, var hon inte vacker i modern mening utan hade en lite utskjutande haka och ganska stor örnliknande näsa och karakteristisk frisyr med stor knut långt ner i nacken, men skönhetsideal varierar från en tid till en annan. Vacker eller inte, var det förmodligen mycket hennes förfinade, behagfulla och intagande sätt som många män föll för.

Hennes självförvållade död, nio dagar efter Marcus Antonius´, förstörde Octavianus´ plan att föra henne till Rom för att visas upp i hans triumftåg. Det finns varierande påståenden om hur hon lyckades ta sitt liv, fången som hon var i sitt mausoleum. Ett är att hon hade gömt gift i en hårnål som hon sedan stack sig med, ett annat att hon lät smuggla in två egyptiska kobror, antingen i ett vattenkrus eller i en korg med fikon, som hon lät sig bitas av i armen, ett tredje att hon tog gift. Hennes två tjänsteflickor, Iris och Charmion, bets eller tog också gift, och låg döda bredvid henne. Hennes son med Caesar, Caesarion, greps och dödades.[12]

Under intryck av dessa händelser skrev Horatius (65 f.Kr. ï 5 e.Kr.) en av sina mest kända dikter, i *Carmina* I,37 i vilken han på ett triumferande, nästan jublande sätt firar Kleopatras nedgång, fall och död, och ondgör sig över hennes högtflygande, nu grusade förhoppningar, hennes övermod och hennes nesliga flykt från Actium år 31. Den första strofen slår an tonen.

---

12 Robin Lane Fox, *Antikens värld* (2005), sid 456

Nunc est bibendum, nunc pede libero	Now´s the time for drinking deep, and now´s the time
pulsanda tellus; nunc saliaribus	to beat the earth with unfettered feet, the time
ornare pulvinar deorum	to set out the gods´ sacred couches,
tempus erat dapibus, sodales!	my friends, and prepare a Salian feast
(http://thelatinlibrary.com/horace/carm1.shtml)	(https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/Horace)

Likväl tillerkänner han henne en viss respekt för sitt mod och sin beslutsamhet i de sista två stroferna av samma dikt.

Ausa et iacentem visere regiam	and she dared to gaze at her fallen kingdom
Vultu sereno, fortis et asperas	with a calm face, and touch the poisonous asps
Tractare serpentes, ut atrum	with courage, so that she might drink down
Corpore comliberet venenum	their dark venom, to the depths of her heart,
Deliberata morte ferocior:	growing fiercer still, and resolving to die:
Saevis Liburnis scilicet invidens	scorning to be taken by hostile galleys,
Privata deduci superbo,	and, no ordinary woman, yet queen
Non humilis mulier, triumpho.	no longer, be led along in proud triumph.
(http://thelatinlibrary.com/horace/carm1.shtml)	(https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/Horace)

Även hennes självvalda död kan nog ses i ljuset av att hon är medveten om att ett tillfångatagande skulle medföra att hon sändes till Rom för att tvingas gå i Octavianus´ triumftåg vilket, för henne, vore outhärdligt och skymfligt. Hennes stolthet och heder förbjuder henne att tillåta att det sker och dessutom är redan Antonius, hennes kraftfulle medhjälpare och stöttepelare i kampen mot Octavianus, död för egen hand. Tanken på barnen har inte kunnat hålla henne tillbaka; de överlevande barnen tas för övrigt omhand av Marcus Antonius´ förra maka Octavia och uppfostras av henne. Den enda utvägen ur denna hopplösa situation tycks vara den hon väljer; att lämna allt och därmed undvika all *pudor* (skam).

5. Några kända självmordsfall ur den romerska historien från det första århundradet e.Kr.

5.1. Petronius

Gaius Petronius Arbiter (c. 27 ï 66 e. Kr.) var en hovman under kejsar Neros välde som med tämligen stor säkerhet tros vara upphovsman till *Satyricon* , en bok som skildrar utsvävningar och excesser i en rik romares liv i *Cena Trimalchionis* (Trimalchios gästabud). Han hade en ställning som Neros smakrådgivare, *arbiter elegantiae*, men inte mycket är känt om hans liv och han berörs inte i detalj av de antika källorna. Tacitus beskriver emellertid hans karaktär på följande sätt:

De Petronio pauca supra repetenda sunt. Nam illi dies per somnum, nox officiis et oblectamentis vitae transigebatur; utque alios industria, ita hunc ignavia ad famam protulerat, habebatque non ganeo et profligator, ut prelique sua haurientium, sed erudito luxu. Ac dicta factaque eius quanto solutiora et quandam sui neglegentiam praeferentia, tanto gratius in speciem simplicitatis accipiebantur. Proconsul tamen Bithynia et mox consul vigentem se ac parem negotiis ostendit. Dein revolutus ad vitia seu vitiorum imitatione inter paucos familiarium Neroni adsumptus est, elegantiae arbiter, dum nihil amoenum et molle adfluencia putata, nisi quod ei Petronius aprobavisset. Unde invidia Tigellini quasi adversus aemulum et scientia voluptatum potiorem. (Henri Goelzer, *Tacite, Annales*, livres XIII-XVI, XVI,18)

Petronius calls for a brief retrospect. He was a man whose day was passed in sleep, his nights in the social duties and amenities of life: others industry may raise to greatness, he had idled into fame. Nor was he regarded, like the common crowd of spendthrifts, as a debauchee and wastrel, but as the finished artist of extravagance. His words and actions had a freedom and a stamp of self-abandonment which rendered them doubly acceptable by an air of native simplicity. Yet as proconsul of Bithynia, and later as consul, he showed himself a man of energy and competent to affairs. Then, lapsing into the habit, or copying the features, of vice, he was adopted into the narrow circle of Nero´s intimates as his Arbiter of Elegance; the jaded emperor finding charm and delicacy in nothing save what Petronius had commended. His success awoke the jealousy of Tigellinus against an apparent rival, more expert in the science of pleasure than himself.
(www.penelope,uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/16*.html)

Hans nära ställning till Nero, och alla intriger vid det kejserliga hovet, gjorde att han blev föremål för hat och avund. Tigellinus, befälhavare över det kejserliga gardet, anklagade honom för förräderi och lät, med Neros goda vilja, arrestera honom i Cumae år 65 e.Kr. Istället för att invänta sin dom, som kunde förväntas bli döden, beslutade han att ta sitt eget liv, på ett utdraget, ganska obehagligt och samtidigt raffinerat sätt som beskrivs av Tacitus.

Forte illis diebus Campaniam petiverat Caesar, et Cumae usque progressus Petronius illic attinebatur; nec tulit ultra tomorisa ut spei moras. Neque tamen praeceps vitam expulit, sed incisas venas, ut libitum, obligatas aperire rursum et adloqui amicos, non per seria aut quibus gloriam constantiae peteret. Audiebatque referentis nihil de immortalitate animae et sapientium placitis, sed levia carmina et facilis versus. Servorum alios largitione, quosdam verbireibus adfecit. Iniit epulas, somno indulsit, ut quamquam coacta mors fortuitae similis esset. Ne codicillis quidem, quod plerique pereuntium. Neronem aut Tigellinum aut quem alium potentium adulatus est, sed flagitia principis sub nominibus exoletorum feminarumque et novitatem cuiusque stupri perscripsit atque obsignata misit Neroni. Fregitque anulum ne mox usui esset ad facienda pericula. (Henri Goelzer, *Tacite, Annales*, livres XIII-XVI, XVI, 19)

In those days, as it chanced, the Caesar had migrated to Campania; and Petronius, after proceeding as far as Cumae, was being there detained in custody. He declined to tolerate further the delays of fear or hope; yet still did not hurry to take his life, but caused his already severed arteries to be bound up to meet his whim, then opened them once more, and began to converse with his friends, in no grave strain and with no view to the fame of a stout-hearted ending. He listened to them as they rehearsed, not discourses upon the immortality of the soul or the doctrines of philosophy, but light songs and frivolous verses. Some of his slaves tasted of his bounty, a few of the lash. He took his place at dinner and drowsed a little, so that death, if compulsory, should at least resemble nature. Not even in his will did he allow the routine of suicide by flattering Nero or Tigellinus or another of the mighty, but, prefixing the names of the various catamites and women, detailed the imperial debauches and the novel features of each act of lust, and sent the document under seal to Nero. His signet ring he broke, lest it should render dangerous service later.
(www.penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/16*.html)

Ett bakomliggande skäl till anklagelsen om förräderi kan ha varit att skvaller om Neros utsvävande sexuella aktiviteter hade läckt ut genom en kvinna vid namn Silia, en

senatorshustru som Nero själv anlitat i sina erotiska eskapader och som var nära förbunden med Petronius. Tacitus nämner henne och hennes roll i följande rader:

Ambigenti Neroni quonam modo noctium suarum ingenia notescerent, offertur Silia, matrimonio senatoris haud ignota et ipsi ad omnem libidinem adscita ac Petronio perquam familiaris. (Henri Goelzer, *Tacite, Annales*, livres XIII-XVI, XVI, 20)

While Nero doubted how the character of his nights was gaining publicity, there suggested itself the name of Silia ï the wife of a senator, and therefore a woman of some note, requisitioned by himself for every form of lubricity, and on terms of the closest intimacy with Petronius. (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/16*.html)

Nero kan ha haft flera underliggande motiv med denna anklagelse om förräderi, och med den ett hot om död, och ett annat skäl kan ha varit att Nero sett sig utpekad som förebilden till den vulgäre Trimalchio i *Satyricon.* Följande står att läsa i en artikel om Petronius.

It is speculated that Petronius´ depiction of Trimalchio mirrors that of Nero. Although the author´s own opinion is never alluded to, the opinions of the characters involved in the story are evident, as is how Encolpius critizes Trimalchio. (https://en.wikipedia.org/wiki/Petronius, sid 1)

Petronius´ självmord verkar ha varit mer eller mindre beordrat av Nero, med Tigellinus som ombud och mellanhand, och Petronius tycks vilja förekomma honom genom att själv före domen med utstuderat mod ta sitt liv på ett lite okonventionellt sätt i det att han förbinder sina sår för att leva ytterligare ett tag och sedan öppnar dem på nytt. Ett sätt att säga till Nero,é ´jag bryr mig inte, du får tro och göra som du behagar, men jag bestämmer själv över mitt liv och min död´é Ett sätt att, trots allt, när han redan vet att han, med stor visshet, snart skall dö, åtminstone i döden uppvisa ett visst mått av mod på ett trotsigt, nästan underhållande vis.

En annan förklaring till Petronius´ självmord är att han drabbades av de utrensningar som skedde på uttrycklig order av Nero sedan sanningen om den pisoniska sammansvärjningen mot Nero år 65 uppdagats och deltagarnas identitet avslöjats, bland vilka ett fyrtiotal mer eller mindre kända namn förekommer såsom huvudmannen Piso, Petronius, Seneca, Senecas mor Helvia, Senecas två bröder Novatus och Mela, och även Lucanus, Senecas brorson.

5.2. Seneca den yngre

Lucius Annaeus Seneca (c. 4 f.Kr. ï 65 e.Kr.) föddes i Corduba i Hispania som son till en välbärgad romersk riddare, också han född i Spanien, Seneca den äldre, som skapat sig ett namn i Rom som författare och lärare i retorik. Även hans mor tillhörde en framstående spansk familj. Han var son nummer två av tre bröder, den äldre brodern hette Novatus och den yngre Mela som nämnts ovan. Han kom tillsammans med familjen till Rom i 5-årsåldern och fick en typisk uppfostran för en välboren romare och undervisades i litteratur, grammatik och retorik, senare också i filosofi, bl.a. av stoikern Attalus.

Han hade hälsoproblem i hela sitt liv och led av andningssvårigheter, förmodligen astma, och i 25-årsåldern fick han tuberkulos. Under ett år i sin ungdom var han vegetarian men uppmanades av sin far att sluta med det eftersom det betraktades som ´främmande seder´. Han skickades till sin moster i Egypten, där han stannade i 10 år, för att förbättra sin hälsa. År 31

e.Kr. återvände han till Rom med sin moster med vars hjälp och inflytande han år 37 e.Kr. valdes till *quaestor,* vilket också gav honom en plats i senaten. Han hade då sedan många år bedrivit en framgångsrik karriär som advokat. Han briljerade i senaten med sin vältalighet vilket, berättas det, gjorde Caligula så ursinnig att han ville beordra honom att begå självmord. Caligula drog tillbaka sitt hot först sedan man påpekat att Seneca var så sjuklig att han snart skulle dö i vilket fall som helst. Han gifte sig sent i livet med en mycket yngre kvinna, Pompeia Paulina, och fick en son som dock dog ung. Han gifte sig lysande men var förtjust i pojkar, vilket han också lärde Nero att vara, allt enligt Bo Lindberg.[13]

År 41 e.Kr. anklagades Seneca av kejsarinnan Messalina, tredje hustru till Claudius, för att ha ett förhållande med Caligulas utsvävande syster, Livilla. Seneca dömdes till döden av senaten men benådades och sändes i exil till Korsika i 8 år. Agrippina, en annan av Caligulas systrar, gifte sig år 49 med sin farbror kejsar Claudius, sedan Messalina avrättats efter att ha konspirerat mot kejsaren, och hon medverkade till att kalla Seneca tillbaka från sin exil till Rom. Där upphöjdes han till *praetor* och anförtroddes positionen som lärare till Nero, som var Agrippinas son i ett tidigare äktenskap och bestämd för kejsartronen.[14] Från år 54, efter Claudius´ död, fram till 62 e.Kr. verkade Seneca som personlig rådgivare till Nero och hade ett välgörande och lugnande inflytande över honom; ett inflytande som dock sjönk över tid.

Seneca samlade på sig en enorm förmögenhet under sina år vid det kejserliga hovet, något som han fick stark kritik för. Han ägde stora egendomar i Baiae och Nomentum, en villa i Alba och egyptiska lantgårdar. Han levde i lyx och bjöd, under sin tid som Neros förtrogne, på överdådiga middagar. I sitt verk *De Vita Beata* (Om det lyckliga livet) gjorde Seneca, som tagit illa vid sig av kritiken, ett försök att försvara sig.

Han skrev i olika genrer, bl. a. trösteskrifter, skrifter över stoiska ämnen och även dramer. Han ville dra sig tillbaka från hovlivet och offentligheten vid två tillfällen, år 62 och 64, men förvägrades detta av Nero. Emellertid höll han sig mer och mer borta från hovet och levde ett lugnt och stillsamt lantliv på sina egendomar och ägnade tiden åt studier och skrivande. Det var under dessa sista år som han skrev sina största verk, *Quaestiones Naturales* och *Epistulae Morales ad Lucilium.*

År 65 e.Kr. drogs han in i efterverkningarna av den pisoniska sammansvärjningen mot Nero, anklagades, möjligen oskyldig, för delaktighet och beordrades av Nero att ta sitt liv, vilket han också gjorde. Suetonius nämner Senecas död i sina *Kejsarbiografier* om än bara i förbigående i biografin över kejsar Nero.

Senecam praeceptorem ad necem compulit, quamvis saepe commeatum petenti bonisque cedenti persancte iurasset suspectum se frustra periturumque potius quam nociturum ei.
(http://thelatinlibrary.com/suetonius/suet.nero.html,35)

Sin egen lärare, Seneca, drev han till självmord. Ändå hade han, i samband med Senecas upprepade önskan att

---

13 Bo Lindberg, *Seneca, människosläktets lärare* (2010), sid 14

14 Bo Lindberg, *Seneca, människosläktets lärare* (2010), sid 11

få dra sig tillbaka och överlämna sin förmögenhet till kejsaren, dyrt och heligt svurit att det inte fanns någon anledning att vara misstänksam mot honom och att han hellre ville dö än göra Seneca något ont. (Ingemar Lagerström, *Suetonius Kejsarbiografier*, *Nero*, kap 35, sid 289)

Tacitus beskriver detaljerat hans självmord och hans frus vilja att följa honom i det.

Post quae eodem ictu brachia ferro exoluunt. Seneca, quoniam senile corpus et parco victu tenuatum lentasanguine praebebat, crurum quoque et poplitum venas abrumpit; saevisque cruciatibus defessus, ne dolore suo animum uxoris infringeret atque ipse visendo eius tormenta ad impatientiam delaberetur, suadet in aliud cubiculum abscedere. (Henri Goelzer, *Tacite, Annales*, livres XIII- XVI, XV, 63)

Aforesaid, they made the incision in their arms with a single cut. Seneca, since his aged body, emaciated further by frugal living, gave slow escape to the blood, severed as well the arteries in the leg and behind the knee. Exhausted by the racking pains, and anxious lest his sufferings might break down the spirit of his wife, and he himself lapse into weakness at the sight of her agony, he persuaded her to withdraw into another bedroom.(www.penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/texts/Tacitus/Annals/15C* html.)

På begäran av Nero, som inte hade något privat agg mot Paulina, stoppades emellertid hennes självmordsförsök och hennes blödande sår förbands av husslavarna, men Seneca själv gjorde förnyade försök.

Seneca interim, durante tractu et lentitudine mortis, Statium Annaeum, diu sibi amicitiae fide et arte medicinae probatum, orat provisum pridem venenum, quo damnati publico Atheniensium iudico extingueretur, promeret; adlatumque hausit frustra, frigidus iam artus et cluso corpore adversum vim veneni. Postremo stagnum calidae aquae introiit, respergens proximos servorum addita voce libare se liquorem illum Iovi liberatori. Exim balneo inlatus et vapore eius exanimatus sine ullo funeris sollemni crematur. (Henri Goelzer, *Tacite, Annales,* livres XIII-XVI, XV, 63)

Seneca, in the meantime, as death continued to be protracted and slow, asked Statius Annaeus, who had long held his confidence as a loyal friend and a skillful doctor, to produce the poison ï it had been provided much earlier ï which was used for dispatching prisoners condemned by the public tribunal of Athens. It was brought and he swallowed it, but to no purpose; his limbs were already cold, and his system closed to the action of the drug. In the last resort, he entered a vessel of heated water, sprinkling some on the slaves nearest, with the remark that he offered the liquid as a drink-offering to Jove the Liberator. He was then lifted into a bath, suffocated by the vapour, and cremated without ceremony.
(www.penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/texts/Tacitus/Annals/15C*html.)

Senecas död inför öppen ridå, med vänner, bekanta och slavar närvarande som han konverserade med, och med hustrun som medspelare i det blodiga dramat, verkar i all sin gräslighet lite teatralisk. Det kan tyckas en aning förvånande att han inte protesterar mot Neros order och försöker bedyra sin oskuld. Kanske har han levt så länge att han, trött på livet, med viss glädje accepterar sitt öde, när han nu närmar sig döden med stoiskt lugn. Intressant att notera är också att han inte väljer ett svärd i magen eller bröstet som metod, som många dådkraftiga män tidigare i romersk historia hade begagnat sig av, utan det betydligt skonsammare sättet att skära upp sina ådror. Han dör, dock efter ansenlig och utdragen smärta, slutligen i sitt ångande badkar. Att han även tar gift, för att försöka påskynda förloppet, för tankarna till Sokrates och dennes giftbägare.

Döden i ett badkar har han själv skrivit om i ett brev till Lucilius, brev LXXVII angående en viss Marcellinus´ självmord. Denne man, anfäktad av livsleda, tar beslutet att sluta sitt liv på ett ovanligt smärtfritt sätt.

Non fuit illi opus ferro, non sanguine: triduo abstinuit et in ipso cubiculo poni tabernaculum iussit. Solium deinde illatum est, in quo diu iacuit et calda subinde suffusa paulatim defecit, ut aiebat, non sine quadam voluptate, quam afferre solet lenis dissolutio non inexperta nobis, quos aliquando liquit animus. (http://thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep77.shtml)

No need had he of sword or of bloodshed; for three days he fasted and had a tent put up in his very bedroom. Then a tub was brought in; he lay in it for a long time, and, as the hot water was continually poured over him, he gradually passed away, not without a feeling of pleasure, as he himself remarked, - such a feeling as a slow dissolution is wont to give. Those of us who have ever fainted know from experience what this feeling is. (https://en.wikisource.org/wiki/Moral-letters-to_Lucilius/Letter_77)

5.3. Nero

Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus (37 e.Kr. ï 68 e.Kr.) blev den siste kejsaren av den juliskï claudiska ätten. Han gifte sig vid 16 års ålder med kejsar Claudius´ dotter Claudia Octavia och blev kejsare år 54 e.Kr., vid Claudius´ död, den yngste kejsaren dittills. Agrippina, Neros dominerande, intrigerande och härsklystna mor, skickades i exil efter en konflikt om Neros kvinnoaffärer, dels en med en slavflicka vid namn Claudia Acte, dels en med en redan gift kvinna vid namn Poppaea Sabina; den senare gifte han sig med år 62 e.Kr. Claudia Octavia, den första hustrun, landsförvisades efter det att han skilt sig från henne pga hennes ofruktsamhet och senare lät han mörda henne, anklagad för äktenskapsbrott. Poppaea Sabina, gravid med Neros barn, sades han ha sparkat ihjäl när hon klagat över att han kom hem sent efter en kapplöpning, vilket kanske är en illvillig version av händelseförloppet; hon kan istället ha dött i barnsäng. Statilia Messalina var Neros tredje fru som han gifte sig med år 65 e.Kr., efter Poppaeas död. Statilias man hade tvingats till självmord för att Nero skulle kunna gifta sig med henne. Hon var en av få, som överlevde Nero. De flesta i hans närhet, som på ett eller annat sätt stod hindrande i hans väg, lät han avrätta, sin adoptivfar Claudius och sin halvbror Britannicus med gift och sin mor Agrippina, efter ett misslyckat försök att låta henne drunkna i ett skeppsbrott, lät han nedhugga. Oräkneliga andra, genom ombud med svärd, både närstående och sådana, som han upplevde som uppstudsiga eller som motarbetade honom, röjde han ur vägen. Ingen gick säker, han lät samvetslöst avrätta till höger och vänster utan åtskillnad och i total avsaknad på medmänsklighet.

Han gifte sig även, vid två senare tillfällen, med två unga pojkar i högtidliga bröllopsceremonier, med hemgift och brudslöja, och förde hem dem som sin äkta hustru under all pompa och ståt, först med Sporus, en ung pojke som han lät kastrera och till och med försökte göra om till kvinna, enligt Suetonius, och därefter med Pythagoras, en frigiven slav.

Puerum Sporum exsectis testibus etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus cum dote et flammeo per sollemnia nuptiarum celeberrimo officio deductum ad se pro uxore habuit. (http://thelatinlibrary.com/suetonius/suet.nero.html, 28)

Gossen Sporus lät han kastrera och försökte till och med förvandla honom till kvinna. Sedan gifte han sig med honom under en högtidlig bröllopsceremoni, med hemgift och brudslöja, och tog honom under mycken pomp och ståt hem till sig som sin äkta hustru. (Ingemar Lagerström, *Suetonius Kejsarbiografier*, *Nero*, kap 28, sid 281)

Hans förhållandevis korta levnad kantades av mord och motbjudande sexuella perversioner av sällan skådat slag. Han tycks ha haft mycket höga tankar om sig själv som en gudabenådad

människa och konstnär, hade en omåttlig längtan efter bekräftelse, och uppträdde gärna offentligt som skådespelare och sångare. Han hade ett stort intresse för hästar och agerade också ofta som kappkörningskusk. Suetonius beskriver honom i mycket ofördelaktig dager.

Statura fuit prope iusta, corpore maculoso et fetido, subflavo capillo, vultu pulchro magis quam venusto, oculis caesis et hebetioribus, cervice obesa, ventre proiecto, gracillimis cruribus. (http://thelatinlibrary.com/suetonius/suet.nero,html, 51)

Han var av medellängd, hans kropp var fläckig och illaluktande. Håret var blont och ansiktet snarare vackert än angenämt. Ögonen var gråblå och tämligen svaga. Han hade fet nacke, framskjutande mage och mycket spinkiga ben. (Ingemar Lagerström, *Suetonius Kejsarbiografier*, *Nero*, kap 51, sid 301)

På våren år 68 e.Kr. uppstod en revolt mot Neros skattepolitik och missnöjet spred sig i Gallia Lugdunensis, Germania Superior och Hispania Tarraconensis, en provins som Galba var ståthållare över. Stödet för Galba ökade och befälhavaren över pretorsgardet flyttade sitt trohetslöfte från Nero till Galba. Nero, skräckslagen vid denna nyhet, flydde från Rom men återvände snart till det kejserliga palatset där han tillbringade kvällen. Vid midnatt, efter en stunds sömn, upptäckte han att alla vakter försvunnit från palatset. Nero, som fruktade för sitt liv, blev erbjuden att ta sin tillflykt till en frigiven slavs villa utanför Rom där han beordrade att en grav skulle grävas åt honom. När han nåddes av ett felaktigt bud om att senaten hade förklarat honom som *hostis publicus* (statsfiende) och att beväpnade män hade skickats för att ta honom tillfånga, för att piskas till döds på Forum, greps han av panik. Oförmögen att ta det slutgiltiga beslutet att själv ta sitt liv, vankade han, oroligt muttrande, fram och tillbaka och bad en av följeslagarna att, som ett exempel, först själv begå självmord. Vid ljudet av annalkande hovklapper stack han slutligen en kniv i strupen och tvingade sin privatsekreterare Epaphroditos att slutföra självmordet. Suetonius beskriver situationen.

é simul, si qua inveniretur, frustra mormoris et aquam simul ac ligna conferri curando mox cadaveri, flens ad singula atque identidem dictitans: ´Qualis artifex pereo!´. Inter moras perlatos a cursore Phaonti codicillos praeripuit legitque se hostem a senatu iudicatum et quaeri, ut puniatur more maiorum, interrogavitque, quale id genus esset poenae; et cum comperisset nudi hominis cervicem inseri furcae, corpus virgis ad necem caedi, conterritus duos pugiones, quos secum extulerat, arripuit temptataque utriusque acie rursus condidit, causatus nondum adesse fatalem horam. Ac modo Sporum hortabatur, ut lamentari ac plangere inciperet, modo orabat, ut se aliquis ad mortem capessendam exemplo iuvaret; interdum segnitiem suam his verbis increpabat: ´Vivo deformiter, turpiter´é ferro iugulo adegit iuvante Epaphrodito a libellis. Semianimisque adhuc irrumpenti centurioni et paenula ad vulnus adposita in auxilium se venisse simulanti non aliud respondit quam ´Sero´ et Haec est fides´. Atque in ea voce defecit, exstantibus rigentibusque oculis usque ad horrorem formidinemque visentium. (www. thelatinlibrary.com/suetonius/suet.nero.html,49)

é man skulle även ställa upp några marmorblock, om det nu gick att finna några.Vidare skulle det skaffas fram vatten och ved, så att kroppen genast kunde göras i ordning. Medan allt detta utfördes grät han och upprepade om och om igen: ´Vilken konstnär går inte förlorad med mig´. Under tiden kom en kurir och överlämnade ett brev till Faon, men Nero ryckte det till sig och läste att han av senaten förklarats för statens fiende och att man sökte efter honom för att kunna straffa honom ´enligt fädernas sed´. Han frågade vad det var för slags straff och fick veta att man satte en gaffel om halsen på den nakne fången och sedan piskade hans kropp med spön tills döden inträdde. Utom sig av fasa grep han då två dolkar som han tagit med sig, prövade spetsarna på dem båda men stack dem åter i skidan och ursäktade sig med att hans ödesstund ännu inte var kommen. Ena stunden uppmanade han Sporus att börja klaga och gråta, i nästa bad han att någon annan genom sitt exempel skulle ge honom mod att själv söka döden. Då och då klandrade han sig själv för sin brist på handlingskraft med orden: ´Mitt liv är en skam och en vanära´é sedan rände han in en dolk i strupen på sig själv med bistånd från sin

sekreterare Epaphroditus. Han var ännu vid liv när en centurion kom inrusande, och när denne lade sin soldatkappa över såret för att låtsas att han kommit i avsikt att hjälpa honom, svarade kejsaren endast: ´Det är för sent´ och ´Detta är trohet´. Med dessa ord på läpparna gick han hädan, med stirrande ögon som höll på att tränga ur sina hålor, så att de som såg honom ryste av fasa. (Ingemar Lagerström, *Suetonius Kejsarbiografier, Nero,* kap 49, sid 300)

Neros självmord, orsakat av hans rädsla för senatens beslut om hans öde, skiljer sig i allt väsentligt från de självmord som begåtts av ärorika, om än besegrade, militärer före honom. Övertygade stoiker som Cato den yngre, Scipio och Seneca skulle ha föraktat honom. Han verkar främst ha varit rädd för det straff, offentlig piskning, som väntar honom och tycks inte precis ha sin heder och sin ära framför ögonen. Han framstår som en feg stackare, som med svårighet och med tilltvingad hjälp av en underordnad verkligen till slut lyckas ta sitt liv. Med tanke på alla de människor vars död han, till synes oberörd, beordrat, ter sig hans egen död som neslig och nästan patetisk. Hans uppblåsta ego i stunden före dödsögonblicket med ordené *´Qualis artifex pereo´*(vilken konstnär världen förlorar med mig)é kan bara utläsas som ett uttryck för hans självgodhet. Hans fall och efterföljande död var oundvikliga och ett resultat av hans egna brutala gärningar under sin regeringstid. Följden blir att hans ätt dör ut med honom; han hade inga barn som överlevde till vuxen ålder.

Suetonius skriver att folket i Rom firade Neros död och överallt i staden sprang omkring med filtmössor på huvudet.

Obiit tricensimo et secundo aetatis anno, die quo quondam Octaviam interemerat, tantumque gaudium publice praebuit, ut plebs pilleata tota urbe discurreret. (http://thelatinlibrary.com/suetonius/suet.nero.html, 57)

Nero mötte döden i sitt trettioandra levnadsår och på samma dag som han en gång tagit livet av Octavia. Den allmänna glädjen över hans död blev så stor att folk överallt i staden sprang omkring med filtmössor på huvudet. (Ingemar Lagerström, *Suetonius Kejsarbiografier, Nero,* kap 57, sid 303)

Pilleum (filtmössa) bars av fria män eller frigivna slavar som tecken på deras nyvunna frihet. Känslorna var dock delade, de rika och besuttna gladdes över Neros död, eftersom de belastats med höga skatter, medan de lägre klasserna som hade uppskattat Neros slöseri med skådespel på arenor och teatrar, beklagade hans bortgång.

Neros slöseri med offentliga medel för sina byggprojekt, som t.ex. *Domus Aurea* (det gyllene huset) med en 30 meter hög staty av själve kejsaren, och även återuppbyggandet av alla intilliggande kvarter efter den stora branden i Rom år 64 e.Kr., som varade i över en vecka, anklagades av antika historieskrivare för att vara alltför extravaganta. Hela Neros korta levnad framstår som en period av ohämmad extravagans, kejserligt övermod, maktfullkomlighet, beordrade mord, utsvävningar och en fullständig brist på empati.

6. Tillvägagångssätten i ovan nämnda självmord

Den situation och de omständigheter som de människor, som har beskrivits, har befunnit sig i, har bestämt vilket sätt de har använt för att genomföra sitt självmord. Naturligtvis har också de till buds stående medlen för att lyckas spelat en roll. Alla männen, de med en militär bakgrund såväl som de utan, har valt svärdet eller dolken, men, kanske lite förvånande, även kvinnorna. Dido och Lucretia väljer svärdet och dolken; Dido kastar sig dessutom för

säkerhets skull på bålet. Kleopatra gör också ett försök till självmord med en dolk. Att ta sitt liv på ett så våldsamt och blodigt sätt för en kvinna kan i våra moderna ögon te sig ovanligt. En schablonbild finns att kvinnor gärna undviker våldsamma metoder vid ett självmord och föredrar gift, eller i modern tid tabletter.

Kvinnor deltog oftast inte aktivt i hårdföra duster med blodspillan, men å andra sidan var kvinnor i den romerska världen lika vana som män och barn att se gladiatorspel och djurhetsningar med dödlig utgång och bevittna människors och djurs dödsångest och skräck på arenorna, och det fanns faktiskt också kvinnliga gladiatorer som högg ner sina motståndare eller själva höggs ner[15]. Blod och död, i krig eller fred, var helt enkelt så mycket mer en del av vardagen för människor i Antikens Rom, och det finns ingen anledning att tro att kvinnor som tagit det avgörande beslutet att ta sina liv skulle skygga inför en blodig och smärtsam död.

Två av männen har inte den mentala styrkan att själva slutföra sina självmord utan måste tillgripa hjälp av en utomstående; Cassius ber sin vän att halshugga honom, och Nero tvingar sin sekreterare att sätta kniven i hans hals en andra gång. Kanske även Brutus fick hjälp att störta sig på sitt svärd av sin vän Strato. Kleopatra försöker först att sticka sig med en dolk men avväpnas av en av Octavianus´ anhängare som klättrat upp i hennes mausoleum[16]. Lite mer än en vecka senare hittas hon med sina tjänarinnor död, med endast två små stick på armen[17]. Hon dog av ett gift, men om det var av ett bett av en giftorm eller ett gift som hon drack eller stack sig med, är insvept i historiens dunkel.

Även Seneca använder sig först av kniv men lyckas inte dö, trots att han skurit upp sina handleder och också skurit sig i låret och bakom knät. I hans gamla, avmagrade kropp, utmärglad av frugalt leverne på äldre dagar, rinner blodet långsamt och han ser sig nödsakad att också ta gift. När inte ens det ger önskat resultat, låter han bära in ett badkar med ångande, hett vatten i vilket han till slut avlider.

Valet av metod kan ha haft att göra med vilken samhällsklass man tillhörde och vilken ställning man hade i det romerska samhället. Självsvält var en vanlig metod. Slavar och de lägre stående samhällsklasserna var mest hänvisade till att kasta sig utför ett stup. Hängning var illa sett och förekom sällan och ansågs vara den minst hedervärda självmordsmetoden, eftersom man antog att det faktum att strupen snördes samman vid en hängning, gjorde att själen inte kunde ta sig ut och gå över till dödsriket. Att sälja gift var förbjudet och belagt med stränga straff och jämställdes med mord. Dolk och svärd betraktades som de mest ärofulla hjälpmedel att använda sig av i både frivilligt och beordrat utförda självmord[18], vilket också

---

15 Antony Kamm and Abigail Graham, *The Romans, an Introduction* (2015), sid 157

16 Stacy Schiff, *Kleopatra ett liv* (2011), sid 320

17 Allan Klynne, *Kleopatra, Liv och Legend* (2009),sid 337.

18 Tamas Notari, ñJournal on European History of Lawò i *Some Remarks on the Issue of Suicide in Roman Criminal Law* (2016)

märks av de självmord som här har undersökts, samtliga ur överklassen, som var noga med att beakta det som betraktades som det mest hedervärda även i de sista ögonblicken av sina liv.

Diskussion

Att ta det avgörande och slutgiltiga beslutet att sätta punkt för sitt liv beror naturligtvis på en enskild individs insikt eller åsikt att livet sådant det ter sig för stunden och för framtiden sådan den uppfattas, inte ses som framkomligt och möjligt att fortsätta. De personer vars liv fram till deras självmord här har beskrivits, har haft sin heder, och en känsla av skam (*pudor*) framför ögonen, med undantag av Nero, som tar sitt liv av rädsla för de konsekvenser som hans utsvävande liv, fyllt av grymheter och utstuderad bestialitet, har medfört. Dido, som känner sig förrådd, utnyttjad och sviken av Aeneas, tvekar inte att sticka svärdet i magen för att i dödsögonblicket åtminstone återvinna sin självrespekt. Lucretia, som våldtagits och är utan skuld, ser, trots det, ingen annan utväg än att sätta en dolk i bröstet för att värna sin heder som ärbar kvinna och återfå sin värdighet i omgivningens ögon. Den tredje kvinnan, Kleopatra, ser sin makt och sitt rike tas ifrån sig och dessutom älskaren och fadern till tre av sina barn ta sitt liv och dö i hennes armar. Cato den yngre, Scipio, Cassius och Brutus, i den militära världen, väljer självmordet framför ett förnedrande tillfångatagande, och kanske i slutändan en förödmjukande benådning, som skulle ställa dem i tacksamsskuld till segraren. Marcus Antonius, som förlorat sin makt och ser sina drömmar grusade om ett mäktigt egyptiskt rike som medregent vid sidan om Kleopatra, tar också steget fullt ut och tar sitt liv, då han nås av ett falskt besked om att Kleopatra begått självmord. Petronius, som troligen tvingats begå självmord, tar sitt liv på ett uppseendeväckande trotsigt sätt, och Seneca som också av kejsar Nero fått order om att lämna jordelivet, efterkommer lydigt befallningen, kanske delvis på grund av en viss livsleda. Nero dröjer, tvekar och velar innan han skrider till verket.

Vilka sätt de än valde att fullfölja sitt självmord på innebar alla hemska plågor och krävde själsstyrka och mod. De har alla som medlemmar av eliten valt att sticka sig med kniv, dolk eller svärd och i Cassius´ fall med assisterad halshuggning, och sedan förblöda, eller att ta gift, ibland blandat med opium. Alla, utom Nero, hade de mentala kvaliteter som krävdes.

Sett ur eftervärldens synvinkel fick vissa av dessa självmord långtgående konsekvenser. I Vergilius´ *Aeneiden*, som inte, som vi nämnt tidigare, helt stämmer överens med Justinus´ skildring av händelseförloppet, blev Didos självförvållade död och hennes hat mot Aeneas och hans efterkommande släkten ursprunget till den eviga fiendskapen mellan Kartago och Rom som ledde till de puniska krigen och slutligen till Kartagos förstörelse. Verkligheten bakom denna fiendskap var kanske snarare att Kartagos rikedom och styrka utgjorde ett ständigt hot mot Rom och att Kartago därför måste förintas.

Lucretia, den andra mytomspunna kvinnan, vars historia har blivit en romersk legend och vars självmord ändrade Roms styrelseskick för alltid, måste sägas ha haft ett betydande inflytande på Rom och romarna, om vi tar Livius´ skildring av hennes död som sanning.

Cato den yngres självmord kom, som vi sett, att bli en vändpunkt för romarnas syn på en självvald död som, efter honom, betraktades som en ärofull och hedervärd handling.

Marcus Antonius´ död fick också vittgående följder och innebar att Octavianus vann tillbaka herraväldet över hela den östra delen av romarriket. Kleopatras självmord betydde att hennes barn, tillika arvingar till makten, utplånades eller försvann in i historiens dunkel, och ptoleméerna för all framtid förlorade makten över Egypten med alla dess rikedomar.

Neros motvilliga, men av situationen framtvingade, självmord, när han bara var lite över 31 år gammal och barnlös, ledde till att hans ätt, den julisk-claudiska, dog ut.

8. Filosofi som stöd i livet, och ibland som inspirationskälla till självmord

Två filosofiska skolor är värda att nämnas här därför att de, under Antiken, hade stor betydelse för romarna och deras syn på liv, död och självmord: epikurismen och stoicismen, bägge sprungna ur den grekiska kultursfären.

Horatius, vars dikt om Kleopatra och hennes död nämnts ovan, ger i två andra dikter uttryck för sina tankar om och sin syn på att leva eller dö, och det är intressant att notera att han inte, för egen del, verkar ha anammat åsikten att död eller självmord i stoisk anda kan vara något beundransvärt såsom Cicero hade framställt Cato den yngres död i sitt lovtal till denne. Snarare var han i likhet med epikuréerna upptagen av döden genom metoden att låta ´var tredje tanke gälla döden´ varigenom livsglädjen får sin rätta glans[19]. Om och om igen, alltifrån de tidiga dikterna, upprepar han sin devis ï lev som om denna dag vore din allra sista.

Han menar att man förnöjsamt bör leva sitt liv, omgiven av det som gör livet behagligt och njuta av ögonblicket och inte bry sig så mycket om vad framtiden bär i sitt sköte.

Tu ne quaesieris (scire nefas) quem mihi, quem tibi
Finem di dederint, Leuconoe, nec Babylonios
Tamptaris numeros. Ut melius quicquid erit pati!
Seu pluris hiemes seu tribuit Iuppiter ultiman,
Quae nunc oppositis debilitat pumicibus mare
Tyrrhenum, sapias, vina liques et spatio brevi
Spem longam reseces. Dum loquimur, fugerit invida
Aetas: carpe diem, quam minimum credula postero.
(http://thelatinlibrary.com/horace/carm1.shtml, 11)

Leuconoe, don´t ask, we never know, what fate
the gods grant us, whether your fate or mine, don´t
waste your time on Babylonian futile calculations.
How much better to suffer what happens, whether
Iuppiter gives us more winters or this is the last one,
one debilitating the Tyrrhenian Sea on opposing cliffs.
Be wise, and mix the wine, since time is short: limit
that far-reaching hope. The envious moment is
flying now, now, while we´re speaking: Seize the
day, place in the hours that come as little faith as
you can. (www.poetryintranslation.com)

---

19 Carl-Göran Ekerwald, *Horatius liv och tänkesätt* (2006), sid 167

I *Epistulae* , I, XVIII, rad 106 ï 112, uttrycker Horatius samma förnöjsamhet med att leva. Livet skall levas, det är gudarna som bestämmer över liv och död och det skall en människa inte blanda sig i, en tanke som senare också finns i kristendomens syn på liv och död.

é Quid sentire putas, quid credis, amice, precari?	What do you think I feel? What are my prayers,
´Sit mihi quod nunc est, etiam minus, et mihi vivam	my friend? That I might have what I have, or
Quod superest aevi, siquid superesse volunt di;	less: live for myself what´s left of life, if the gods
Sit bona librorum et provisae frugis in annum	choose to leave it to me: with a good supply of books,
Copia, neu fluitem dubiae spe pendulus horae.	and each year´s provisions. Not wavering in doubt
Sed satis est orare Iovem quae ponit et aufert;	with the hopes of fickle hours. Well, it´s enough to
Det vitam, de topes; aequum mi animum ipse parabo.	ask Jove what he gives and takes away, to grant life
(http://thelatinlibrary.com/Horace/epist1.shtml,18)	and wealth: I´ll provide a calm mind myself.
	(www.poetryintranslation.com)

Epikurismen, som inte hade tron att gudarna straffade eller belönade människor, och, som också förespråkade att frånvaron av smärta är det högsta goda[20], hade stor påverkan på många romare. Epikuréerna drog sig undan från samhället och levde avskilt på platser där de kunde odla sin själ och sin vänskap utan några bekymmer om omvärlden eller skräck för döden. De menade att människors rädsla för döden skulle lindras av insikten att själen efter döden skulle upplösas i atomer. Enligt deras atomlära bestod allting av atomstrukturer, så också människor och gudar, och efter döden gick både kroppen och själen upp i atomer. Därför hävdade de att det inte fanns någon tillvaro efter döden att hysa fruktan för eller sätta sitt hopp till. Cassius, en av Caesars mördare, bekände sig till denna ganska fridfulla och humanistiska filosofiska skola, vilket kan synas något förvånansvärt efter hans aktiva deltagande i mordet på Caesar, i efterföljande strider och slutligen hans dramatiska självmord. Hans liv blev inte precis en spegling eller en idealbild av en epikuréisk tillvaro.

Stoicismen var den filosofiska inriktning som mest tycks ha påverkat människors syn på självmord och död under antiken. Stoikerna ville, även de, visa att döden inte var något skrämmande, och att självmord under vissa omständigheter var på sin plats[21]. Betydande anhängare till stoicismen var Cato den yngre, Scipio, Cicero och Seneca. Bo Lindberg skriver angående stoikernas världsuppfattning:

> Enligt stoisk doktrin är den vise säker och lugn i sin själ, han är tillfreds och behöver och beundrar ingenting utanför sig själv. Han låter sig inte tryckas ned av ödet men jublar inte heller om lyckan behagar le mot honom. Stadig går han genom livet utan att rubbas. (Lindberg, Bo, *Seneca, Människosläktetes lärare*, sid 39)

---

20 Gunnar Skirbekks och Nils Gilje, *Filosofins historia (*1995), sid 132

21 Bo Lindberg, *Seneca, människosläktets lärare* (2010) , sid 57

En stoiker borde inte dra sig undan från världen utan delta i samhället och dess funktioner, ständigt eftersträvande ett liv i dygd och inte låta sig påverkas av, enligt deras uppfattning, onödiga och meningslösa känslor av sorg, glädje, avund, ilska, rädsla, också rädsla för döden. Att uppnå en tillvaro präglad av dygd, följande livets skiftande öden styrda av ödesgudinnan, *fortuna*, skulle innebära ett tillstånd av själsro, frihet och lycka. Seneca menade att om en människas liv inte hade moralisk kvalitet, var livet inte värt att leva. Att leva länge var inte något gott i sig och självmord var en utväg för den som hamnade i desperata och förnedrande situationer. Självmordet är i sådana situationer en väg till frihet, ´varje åder på kroppen erbjuder denna utväg´.[22] Självmordet är ibland en heroisk och nobel gärning; det mest berömda exemplet är Cato den yngre som förberedde sig genom att läsa Platons dialog, *Faidon*, som handlar om själens odödlighet och sedan stack svärdet i sin kropp.

Om Cato den yngre var den som, genom sitt liv och sin död, främst stod fram som ett idealexempel på en stoiker, så var Seneca den författare som i sin tid främst skrev om och förhärligade stoiska principer, ofta om en människas möjlighet, och till och med skyldighet, till självmord. Han propagerar entydigt för människans rätt att själv välja sin död, dock gör han en reservation för familjefäder med fru, barn och övrig familj så att de inte för över sina problem till dem. Det är värt att notera att han skriver detta i en för romerska förhållanden tämligen hög ålder; han är nära sjuttio efter ett liv med dålig hälsa.

Invenies etiam professos sapientiam qui vim afferendam vitae suae negent et nefas iudicent ipsum interemptorem sui fieri: exspectandum esse exitum quem natura decrevit. Hoc qui dicit non videt se libertatis viam cludere: nihil melius aeterna lex fecit quam quod unum introitum nobis ad vitam dedit, exitus multos. Ego exspectem vel morbi crudelitatem vel hominis, cum possim per media exire tormenta et adversa discutere? Hoc est unum cur de vita non possimus queri: neminem tenet. Bono loco res humanae sunt, quod nemo nisi vitio suo miser est. Placet? Vive: non placet? Licet eo reverti unde venisti.
(http://thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep8.shtml, 70, 14- 15)

You can find men who have gone so far as to profess wisdom and yet maintain that one should not offer violence to one´s life, and hold it accursed for a man to be the means of his own destruction; we should wait, they say, for the end decreed by nature. But one who says this does not see that he is shutting off the path to freedom. The best thing which eternal law ever ordained was that it allowed to us one entrance into life, but many exits. Must I await the cruelty either of disease or of man, when I can depart through the midst of torture, and shake off my troubles? This is the one reason why we cannot complain of life: it keeps no one against his will. Humanity is well situated, because no man is unhappy except by his own fault. Live, if you so desire; if not, you may return to the place whence you came (en.wikisource. org/wiki/Moral_letters_to_Lucilius/Letter_70)

I följande brev ger han uttryck för en, i mitt tycke, högdragen, lite föraktfull syn på en fånges önskan om att få dö; fången är ju redan död i hans ögon och lever ett liv som inte är värt att levas. De sista raderna tycks säga att ´tro inte att du är oersättlig, tro inte att dina plikter håller dig kvar i livet, andra kan ta vid. Att dö är också en av livets plikter.´

Vivere vis: scis enim? Mori times: quid porro? Ista vita non mors est? C. Caesar, cum illum transeuntem per latinam viam unus ex custodiarum agmine demissa usque in pectus vetere barba rogaret mortem, ´nunc enim´inquit ´vivis´? Hoc istis respondendum est quibus succursura mors est: ´Mori times. Nunc enim vivis´?

---

22 Bo Lindberg, *Seneca, människosläktets lärare (*2010), sid 58

´Sed ego´inquit ´vivere volo, qui multa honeste facio; invitus reliquo officia vitae, quibus fideliter et industriae fungor. ´ ´Quid? Tu nescis unum esse ex vitae officiis et mori? (http://thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep9.shtml, 77, 18-19)

You wish to live; well, do you know how to live? You are afraid to die. But come now: is this life of yours anything but death? Gaius Caesar was passing along the Via Latina, when a man stepped out from the ranks of the prisoners, his grey beard hanging down even to his breast, and begged to be put to death. ´What!´ said Caesar, ´are you alive now ? That is the answer which should be given to men to whom death would come as a relief. `You are afraid to die; what! Are you alive now? ´But, says one, ´I wish to live, for I am engaged in many honourable pursuits. I am loth to leave life´s duties, which I am fulfilling with loyalty and zeal.´ Surely you are aware that dying is also one of life´s duties? (en,wikisource,org/wiki/Moral_letters_ to_ Lucilius/Letter 77)

I brev 70, 20 ï 24, av *Epistulae Morales* ger han dock många exempel på lovvärda självmord, begångna av människor som befinner sig på en i hans ögon låg nivå i samhället, slavar och gladiatorer. En germansk gladiator, som tränades för strider med vilda djur, passar på att, under ett toalettbesök, sticka toalettpinnen med svamp[23] och allt i sin hals och därigenom kväva sig och undgå att dödas på arenan. En annan gladiator låtsas sova på väg mot arenan och låter sitt huvud falla ner så lågt att det kommer in i vagnhjulets ekrar och lyckas på så sätt knäcka nacken. En tredje barbar, som skulle medverka i ett låtsat sjöslag under samma skådespel som de två första, beskriver han på följande sätt, med uppenbar beundran, för dennes mod och beslutsamhet att ta sitt liv för att undslippa förnedringen.

Secundo naumachiae spectaculo unus e barbaris lanceam quam in adversarios acceperat totam iugulo suo mersit.´Quare, quare inquit ´non omne tormentum, omne ludibrium iamdudum effugio? Quare ego mortem armatus exspecto?´ Tanto hoc speciosius spectaculum fuit quanto honestius mori discunt homines quam occidere. (http://thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep8.shtml, 70, 26)

During the second event in a sham sea-fight one of the barbarians sank deep into his own throat a spear which had been given him for use against his foe. ´Why, oh why, ´he said ´have I not long ago escaped from all this torture and all this mockery? Why should I be armed and yet wait for death to come?´ This exhibition was all the more striking because of the lesson men learn from it that dying is more honourable than killing.(en.wikisource.org/wiki/Moral_letters_to Lucilius/Letter_70, 26)

Stoicismen och dess syn på död och självmord finner i Seneca en av sina ivrigaste förespråkare. I citatet ovan uttrycker han sin åsikt att det till och med är mera ärorikt att dö än att döda. Horatius, som mera oförbehållsamt hyllar livet, omfattar vissa av stoikernas värderingar om att leva i nuet och inte oroa sig för varken det förflutna eller framtiden, men får snarast betecknas som epikuré i det att han aldrig nämner självmord som en framkomlig väg utan förespråkar att livet skall levas njutningsfullt och med glädje till sitt naturliga slut.

9. Kristendomens och kyrkans syn på självmord

Kristendomens syn på självmord är relevant i detta sammanhang eftersom romarna, under det första århundradet efter Kristus, och därefter så länge som Romarriket fanns som politisk och kulturell enhet, alltså i många hundra år fram till dess slutliga sammanbrott och fall, påverkades av den. Människor över hela världen kom sedan att beröras av kyrkans synsätt.

---

23 En pinne med en tvättsvamp på användes för att göra sig ren efter toalettbesök

Paulus (c. 3-4 e.Kr. ï c. 64-65 e.Kr.), samtida med Seneca, kan ha påverkats av stoicismen, men han säger inget om dess syn på självmord. Det finns tankar i hans brev som liknar stoicismen, t.ex. accepterar han den stoiska tåligheten, som uthärdar alla vedervärdigheter, men han avvisar den stoiska okänsligheten, apatin, som undviker alla affekter.[24]

Augustinus (354 e.Kr. ï 430 e.Kr.), kyrkofadern, hade däremot invändningar mot stoicismen och kritiserade kraftigt dess syn på självmord. Särskilt angrep han glorifieringen av Catos självmord och ifrågasatte att det framställdes som begånget av tapperhet och tålighet. Han anklagade romarna för ´hedniskt högmod´, *superbia pagana*, därför att han ansåg att man, när man tog sitt eget liv, kom i paritet med Gud. Självmord var att lägga sig i Guds rätt att bestämma när livet skall ta slut och därmed högmodigt. Självmord var ett återkommande mål för kristen kritik av stoicismen[25].

Nolunt autem isti, contra quos agimus, ut sanctum virum Iob, qui tam horrenda mala in sua carne perpeti maluit quam inlata sibi morte omnibus carere cruciatibusé Cato enim numquam Caesarem vicerat, cui victus dedignatus est subici et, ne subiceretur, a se ipso elegit occidié Quanto magis Christiani, verum Deum colentes et supernae patriae suspirantes, ab hoc facinore temperabunt, si eos divina dispositio vel probandos vel emendandos ad tempus hostibus subiugaverit, quos in illa humilitate non deserit, qui propter eos tam humiliter altissimus venit, praesertim quos nullius militaris potestatis vel talis militiae iura constringunt ipsum hostem ferire superatum. Quis ergo tam malus error obrepit, ut homo se occidat, vel quia in eum peccavit, vel ne in eum peccet inimicus, cum vel peccatorem vel peccaturum ipsum occidere non audeat inimicum. (http://thelatinlibrary.com/augustine/civ1shtml, 24)

Our opponents are offended at our preferring to Cato the saintly Job, who endured dreadful evils in his body rather than deliver himself from all torment by self-inflicted deathé For Cato had never conquered Caesar; and when conquered by him, disdained to submit himself to him, and that he might escape this submission put himself to deathé how much rather must Christians, the worshippers of the true God, the aspirants to a heavenly citizenship, shrink from this act, if in God´s providence they have been for a season delivered into the hands of their enemies to prove or to correct them! And certainly, Christians subjected to this humiliating condition will not be deserted by the Most High, who for their sakes humbled himself. Neither should they forget that they are bound by no laws of war, nor military orders, to put even a conquered enemy to the sword; and if a man may not put to death the enemy who had sinned, or may yet sin against him, who is so infatuated as to maintain that he may kill himself because an enemy has sinned, or is going to sin, against him? (en.wikisource.org/wik/Nicene_and_Post-Nicene_Fathers:_Series_I/Volume_II/City_of_God)

Augustinus implicerar alltså i citatet ovan att Catos självmord var ett uttryck för högmod i det att han vägrar att underkasta sig Caesar och istället föredrar att ta sitt eget liv. Han hävdar också att en kristen måste följa Guds bud att inte dräpa och inte ens får döda en besegrad fiende, en revolutionerande tanke för den tiden. Han jämställer ett självmord med mord; alla kristna måste med all kraft avhålla sig från att trotsa Gud med en sådan handling.

S:t Thomas av Aquino, en annan kyrkofader och skolastiker (c.1225 ï 1274), skriver mycket senare i *Summa Theologiae* om självmord som ett brott mot den naturliga lagen. Hans tankar sammanfattas i en artikel på följande sätt:

---

24 Bo Lindberg, *Seneca, människosläktetes lärare* (2010), sid 132

25 Bo Lindberg, *Seneca, människosläktets lärare* (2010) , sid 133

Människan har en naturlig inriktning mot att skydda sig själv och att avvärja sådant som skadar, stympar eller vanställer hennes natur. Det är denna människans naturliga inriktning mot bevarandet av sin existens som är anledningen till att självmord är ett av de allvarligaste brotten mot den naturliga lagen som man kan tänka sig. (philotheabloggen.wordpress.com/2014/09/13/st-thomas-av-aquino-om-den-naturliga-lagen)

Kyrkans syn på självmord som ett brott mot Guds bud gjorde avtryck även i lagens syn på detsamma. Självmord bedömdes på samma sätt som mord.[26] Självmördare fick en skändlig, förnedrande begravning och begravdes antingen på enskild plats på kyrkogården eller utanför kyrkogården i ovigd jord, eller fick ingen begravning alls utan bara slängdes i en grop.

Inte förrän 1865 avskaffades i Sverige lagen, som sade att självmord var olagligt[27], och det dröjde ända till 1908 innan den svenska kyrkan upphävde föreskriften om att självmördare skulle begravas ´i stillhet´, utan klockringning och på enskild plats på kyrkogården[28].

Flera personer som tog sitt liv nämns i Bibeln, t.ex. Saul (1 Sam 31;4), Ahitofel (2 Sam 17:23), Simre (1 Kung 16:18), Judas (Matt 27: 3-5), men ordet självmord förekommer över huvud taget inte[29], vilket kanske inte har någon djupare innebörd utan bara har att göra med att latinet, som nämnts i inledningen, inte hade ett entydigt ord för självmord.

10. Sammanfattning och avslutning

Självmord betraktades av den bildade romerska överklassen, och speciellt efter Cato den yngres självmord, som ett hedervärt, beundransvärt och eftersträvansvärt sätt att dö på, vilket vi kunnat se av de självmordsfall som här har beskrivits och som kan konstateras i de texter som finns bevarade, med undantag av Neros. *Virtus* (mannakraft) och *dignitas* (värdighet) var berömvärda egenskaper som spelade en viktig roll vid en romares beslut att begå självmord och värdesattes högt av romarna. Att undvika *pudor* (skam) var oerhört viktigt både för kvinnor och män. Vad gemene man tyckte är höljt i dunkel, eftersom det inte har omskrivits i texter, som överlevt till vår tid. Romare ur både de övre och de lägre stående klasserna begick likväl säkert självmord, som inte beskrivits i texter som finns bevarade, av helt andra, mindre upphöjda, skäl, som dem som Maud Webster nämner i sin bok *Döden i Rom* som citerats i inledningen. Att begå självmord tycks ha setts som så typiskt för det romerska samhället och den romerska kulturen att det beskrevs som *romana mors* (romersk död).

Denna romerska inställning till självmord, som något själsligt försvarbart och heroiskt, försvann efter hand i och med att kristendomen med sitt kärleksbudskap och budet, ´du skall icke dräpa´, i vilket också ingick att inte dräpa sig själv, fick allt fler anhängare. I takt med att det romerska riket med sina hedniska gudar började falla samman och den kristna tron spred

---

26 http://www.sjalvmord-straffades-efter-doden, varldens historia.se

27 Kerstin Omander, *Varför självmord? En teoretisk analys över existerande självmordsteorier*(2003), sid 12

28 https:/mind.se/hitta-hjälp/självmordslinjen/om självmord/fakta-om-självmord

29 http://www.alltombibeln.se/bibelfragan/suicid.htm

sig över världen, kom de kristna värderingarna också att påverka hela samhället och dess institutioner, inklusive rättssystemet. Synen på självmord förändrades radikalt, från att ha glorifierats av den romerska eliten till att kraftigt fördömas i kristenheten. Den lag som förbjöd och kriminaliserade självmord och som applicerades mest brutalt under medeltiden, fortsatte att gälla i Europa och även i Sverige under många århundraden.

Beordrade självmord från den högsta makten, som förekom i Romarriket, och som vi sett att Petronius och Seneca drabbades av, absurda och svårbegripliga som de ter sig för oss människor på 2000-talet, har det genom åren funnits fall av i totalitära regimer; ett iögonfallande sådant är fältmarskalk Rommel som 1944 anklagades av Hitler för högförräderi och beordrades att begå självmord, vilket han efterkom, inför hotet att hans familj i annat fall skulle sättas i koncentrationsläger.

En parallell till romerska fältherrars självvalda död, som Catos, Scipios, Cassius´, Brutus´ och kanske också Marcus Antonius´ självmord, för att undvika skam i ett nesligt nederlag, i fångenskap och i vanära, skedde i de sista skälvande dagarna av andra världskriget, i Nazityskland i april/maj 1945, med Hitlers och många ledande nazisters självmord, då också mängder av SS-officerare och nazisympatisörer antingen sköt sig ett skott för pannan eller tog en giftampull.

Att jämföra enskilda romares inställning och anledningar till självmord från det första århundradet före och efter Kristus, om vilka vi bara känner till ett fåtal ur överklassen, med nutida människors skäl att beröva sig livet, som omspänner hela befolkningen och inte bara en liten grupp människor, är närmast omöjligt. Själva synen på självmord har dock, som vi kunnat konstatera, ändrat sig oerhört mycket över tid, från en extrem hållning till en annan. En klart märkbar skillnad tycks vara att självmord nuförtiden ofta ses som en feg, egoistisk handling och som ett svek mot de närstående och därför är skambelagt och tabu.[30]

Kristendomens intåg i världen och dess dominerande kraft, och makt över tänkandet, förändrade på djupet hur samhället och enskilda människor såg på självmord. Vissa likheter i synsätt och bakomliggande motiv, som ovanstående exempel ur tysk 1900-talshistoria kan visa, mellan romarna och senare tiders människor, går likväl att finna; världen och människors livsvillkor har i grunden förändrats men människans natur består och människor drivs i utsatta situationer till att ta sina liv av liknade orsaker som dem som romarna hade för ögonen.

Från den romerska elitens förhärligande av människor som tog sitt liv i en, för dem, omöjlig situation, för att försvara sin heder och undvika skam, till kristendomens starka fördömande och avståndstagande, har synen på självmord till synes planat ut. I våra dagars alltmer sekulära samhällen, med en i Sverige sedan mitten på 1800-talet införd avkriminalisering av självmord, utan påtryckningar från kyrkan, och utan starkt pådrivande förebilder inom filosofin, varken upphöjs eller moraliseras det över ett självmord så mycket som det beklagas.

---

30 https://sv.wikipedia.org/wiki/Sj%C3%A4lvmord

11. Litteraturlista

1.Ailloud, Henri, *Suétone, vies des douze Césars*, Paris 1961, Société d´édition ´Les belles lettres´

2.Birt, Theodor, *Romare, en världsbild i biografier*, Stockholm 1915, Hugo Gebers förlag

3.Björkeson, Ingvar, *Vergilius Aeneiden*, 1988, Ingvar Björkeson och bokförlaget Natur och Kultur, andra upplagan

4.Ekerwald, Carl-Göran*, Horatius liv och tänkesätt*, Stockholm 2006, Norstedts förlag

5.Goelzer, Henri, *Tacite, Annales, livres XIII – XVI*, Paris 1957, Société d´édition ´Les belles lettres´

6.Goldsworthy, Adrian, *Caesar, en biografi*, 2007, Historiska media

7.Gould H.E. & Whiteley J.L.*, Livy, book* I, 2005, Bristol Classical Press

8.Kamm, Antony and Graham, Abigail, *The Romans, an introduction*, the third edition published 2015 by Routledge

9.Klynne, Allan, *Kleopatra, liv och legend,* Stockholm 2009, Allan Klynne och Prisma

10.Lagerström, Ingemar, *Plutarchos, 5 biografier*, Stockholm 2010, Norstedts förlag

11.Lagerström, Ingemar, *Suetonius Kejsarbiografier*, 2001, Wahlström och Widstrands klassikerserie

12.Lane Fox, Robin, *Antikens värld*, Stockholm 2008 Prisma

13.Linnér, Sture, *Livius Roms kungatid*, Stockholm 2002, Wahlström och Widstrand

14.Lindberg, Bo, *Seneca, människosläktets lärare*, Stockholm 2010, Bokförlaget Atlantis

15.Schiff, Stacy, *Kleopatra, ett liv*, Stockholm 2011, Bazar förlag

16.Skirbekks Gunnar och Gilje Nils, *Filosofins historia*,1995, Daidalos

17.Webster, Maud*, Döden i Rom*, Lund 2006, Historiska Media och Maud Webster

Artiklar och webbsidor

18.Farrior, Mary-Evelyn, ”The Ultimate Romana Mors” i *Berkeley Undergraduate Journal of Classics,* 2013

19.Griffin, Miriam, *Philosophy, Cato and Roman Suicide*, I, 1986, sid 5-6

20.Hill, Timothy, *Ambitiosa mors, Suicide and Self in Roman Thought and Literature*, Routledge 2004

21.Notari, Tamas,” Some Remarks on the Issue of Suicide in Roman Criminal Law”, i *Journal on European History of Law,* sid 65-66

22.Motto, Anna Lydia,” Seneca on Death and Immortality”, *i The Classical Journal,* volume 50, No 4, 1955, sid 187-189,

23.Omander, Kerstin, *Varför självmord, en teoretisk analys över existerande självmordsteorier*, Socialhögskolan, Lunds Universitet, 2003, sid 12

24. Rauh, Stanly H, “Cato at Utica, the Emergence of a Roman Suicide Tradition” i *American Journal of Philology,* volume 139, number 1, 2018, Johns Hopkins University Press

25. https://en.wikisource.org/wiki/Nicene_andPost-Nicene_Fathers

26. https://en.wikisource.org/wiki/Moral_letter_to_Luclius/Letter_70

27. https://en.wikisource.org/wiki/Moral_letters_to_Lucilius/Letter_77

28. https://en.wikipedia.org/wiki/Seneca_the_Younger

29. https://en.wikisource.org/wikiMoral_letters_to_Lucilius/Letter_24

30.https://en.wikipedia.org/wiki/Quintus_Caecilius_Metellus_Pius_Scipio_Nasica

31. http://en.wikipedia.org/wiki/Nero

32. http://en.wikipedia.og/wii/Gaius_Cassius_Longinus

33. https://en.wikipedia.org/wiki/Lucretia

34. https://en.wikipedia.org/wiki/Dido

35. https://ia800308,us.archive.org/BookReader/bookReaderImages.php?zip=/34/items/commentariide..

36. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/15C*.html

37. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Brutus*.html

38. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/African_War/F*.html

39. http://philotheabloggen,wordpress.com/2014/09/13/st-thomas-av-aquino-om-den-naturliga-lagen

40. https://sv.wikipedia.org/wiki/Marcus_Antonius

41. https://sv.wikipedia.org/wiki/Cato_den_yngre

42. https://sv.wikipedia.org/wiki/Judas-Iskariot

43. http://thelatinlibrary.com/vergil/aen1.shtml

44. http://thelatinlibrary.com/vergil/aen4.shtml

45. http://thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep9.shtml

46. http://thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep8.shtml

47. http://thelatinlibrary.com/suetonius/suet.nero.html

48. https://wikipedia.org/wiki/Petronius

49. https://wol.jw.org/sv/wol/d/r14/lp-z/101990648

50. http://www.thelatinlaibrary.com/augustine/civ1.shtml

51. https://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann16.shtml

52. https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/HoraceEpistlesBkIEpXVIII.php

53. https://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/Heroides1-7.php

54. https://www.thelatinlibrary.com/suetonius/suet.caesar.html